

OPEN MONUMENTENDAG 2017



Boeren, burgers en buitenlui

Gemeenten:

- 's-Hertogenbosch
- Sint-Michielsgestel
- Vught

9 september centrum
10 september buitengebied



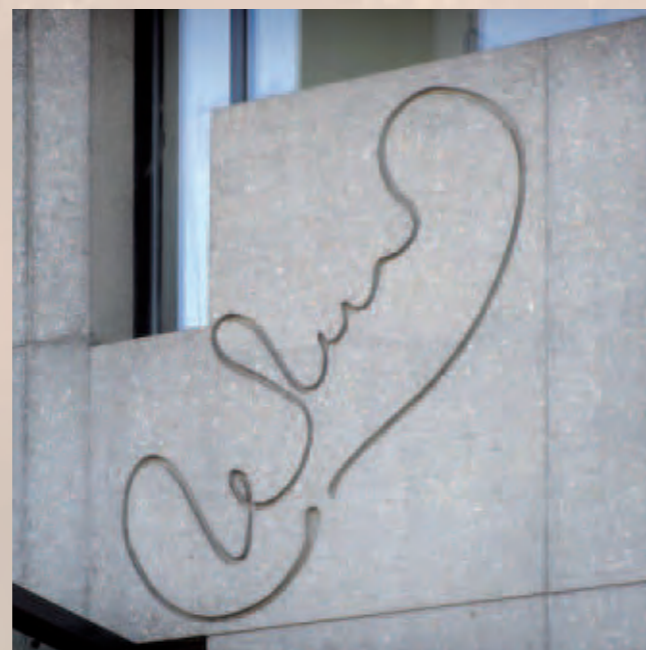
PROVINCIEHUIS TWE E D A G E N G E O P E N D !

- Open op zaterdag en zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Vrije rondwandeling door het openbaar gebied en langs de kamers van de commissaris van de Koning en van Gedeputeerde Staten.
- Speciale rondleiding naar de bunker uit de Koude Oorlog en naar de 23ste verdieping met prachtig uitzicht over 's-Hertogenbosch. De toegang voor deze rondleidingen is beperkt vanwege de grootte van de ruimtes.

Geef u op via: www.brabant.nl/openmonumentendag

- Foto-expositie en films.
- Toelichting door medewerkers van de provincie.

Zie pagina 39.



ALGEMENE INFORMATIE

WEEKEND

Net als de afgelopen jaren is Open Monumentendag dit jaar weer een Open Monumentenweekend.

Op zaterdag monumenten bekijken in de binnenstad.

Op zondag in samenwerking met de gemeenten Vught en Sint-Michielsgestel en 'Lekker Fietsen' toeren door de omliggende dorpskernen, van monument naar monument.

PUBLIEKSINFORMATIE ZATERDAG

De centrale informatiebalie van Open Monumentendag is in het Stadhuis, Markt 1, 's-Hertogenbosch, telefoon: 073-615 52 26. Alleen op zaterdag geopend van 10.00 tot 17.00 uur.

AFWIJKENDE OPENINGSTIJDEN

De monumenten in de binnenstad zijn alleen op zaterdag (gratis) geopend van 10.00 tot 17.00 uur.

De monumenten in het buitengebied zijn alleen op zondag geopend van 11.00 tot 17.00 uur.

Let op: sommige monumenten kennen afwijkende openingstijden. Dit staat in het magazine aangegeven.

DIGITALE GIDS:

'S-HERTOGENBOSCH OP DE KAART

Ontdek de opengestelde monumenten en activiteiten via een interactieve kaart! Naast het programma vindt u extra informatie over de monumenten, zoals 3D-reconstructies, historische afbeeldingen, video's en 360-graden rondleidingen. De kaart werkt ook via de smartphone. Zet de GPS aan en komt alles te weten over de monumenten bij u in de buurt. Kijk voor meer informatie op www.erfgoedshertogenbosch.nl/omd

LEUK VOOR KINDEREN

Veel monumenten zijn ook voor de kinderen leuk/of boeiend om te bekijken. Vaak zijn er ook speciaal op kinderen toegesneden activiteiten georganiseerd. Dus neem ze gerust mee op deze ontdekkingsstocht door het verleden! Let op dit symbool:



ROLSTOELVRIENDELIJK

Let op dit symbool:



PARKEREN / TRANSFERIA

In en om het centrum zijn diverse parkeergarages.

Wij adviseren echter om gebruik te maken van de transferia. Parkeren plus openbaar vervoer voor

maximaal 4 personen naar het centrum van de stad (en ook weer terug) kost u maar € 4,00.

U kunt buslijn 60, 70 of 80 gebruiken.

De transferia zijn:

- Pettelaarpark, Pettelaarpark 59
- De Vliert, Stadionlaan 9
- Vlijmenseweg-Willemspoort, Vlijmenseweg 10



1 De *Duketown Ladies* uit 's-Hertogenbosch is een enthousiaste groep vrouwen die het Barbershop zingen een eigentijdse en kleurrijke invulling geeft, onder leiding van Evelien Clement.

2 *Imbue* is een mystieke folkband die haar inspiratie haalt uit het pure van de middeleeuwse folk en het verfijnde van de renaissance muziek. Authentieke instrumenten worden gecombineerd met nieuwe ideeën, waardoor de muziek die al eeuwen niet meer geklonken heeft, toch weer tot leven komt.

3 Gitarist *Michael van Dijk* speelt werken van H. Villa Lobos, R.R. Bennett, F. Sor maar ook van een van Nederlands befaamdste gitaristen Harry Sacksioni.

4 Het *Agartha Kwartet* bestaat uit Anneloes Hobé: alt hobo, Mark van Rhijn: cello, Dennis Winter: percussie en Hendrikje van der Linde: piano. De muziek (van de hand van Dennis Winter) is eigentijds en eigenzinnig met invloeden van verschillende stijlen.

ACTIVITEITEN IN EEN OOGOPSLAG

Zaterdag 9 september 2017

TIJD		PAGINA
10.00	Rondleiding door archeologisch depot, De Griffie	15
10.00	Rondleiding Kloosterhotel 'De Soete Moeder'	28
10.30	Rondleiding De Gruyter Fabriek	34
10.00	Rondleiding Kloosterhotel 'De Soete Moeder'	28
11.00	Rondleiding door archeologisch depot, De Griffie	15
11.00	Lezing Henk van Tilburg '500 jaar sporen van de reformatie in 's-Hertogenbosch' in de Lutherse kerk	17
11.00	Mini rondleiding door het Jheronimus Bosch Art Center	23
11.00	Rondleiding Kloosterhotel 'De Soete Moeder'	28
11.00	Optreden van de Duketown Ladies ⁽¹⁾ in het Kruithuis	28
11.30	Rondleiding De Gruyter Fabriek	34
11.45	Optreden van de Duketown Ladies ⁽¹⁾ in het Kruithuis	28
12.00	Concert met gitarist Michael van Dijk ⁽³⁾ Willem Twee concertzaal	15
12.00	Rondleiding door archeologisch depot, De Griffie	15
12.00	Lezing Henk van Tilburg '500 jaar sporen van de reformatie in 's-Hertogenbosch' in de Lutherse kerk	17
12.00	Rondleiding Kloosterhotel 'De Soete Moeder'	28
12.30	Mini rondleiding door het Jheronimus Bosch Art Center	23
12.30	Optreden van de Duketown Ladies ⁽¹⁾ in het Kruithuis	28
12.30	Toelichting reconstructie Ravelijn	39
13.00	Rondleiding door archeologisch depot, De Griffie	15
13.00	Rondleiding Kloosterhotel 'De Soete Moeder'	28
13.30	Optreden folkband Imbue ⁽²⁾ in het GZG	11
13.30	Presentatie over schrijven van fictie en non-fictie door docent Mieke Elfers in de Bovenkamer Stadsbibliotheek	27
13.30	Presentatie Janneke Bazelmans over 'Verkapt' Biebplein	27
13.30	Rondleiding De Gruyter Fabriek	34
13.30	Toelichting reconstructie Ravelijn	39
14.00	Rondleiding door archeologisch depot, De Griffie	15
14.00	Lezing Frans van Gaal 'Op weg naar het hongerjaar 1566' in de Lutherse kerk	17
14.00	Mini rondleiding door het Jheronimus Bosch Art Center	23
14.00	Rondleiding Kloosterhotel 'De Soete Moeder'	28
14.30	Optreden folkband Imbue ⁽²⁾ in het GZG	11
14.30	Concert van het Agartha Kwartet ⁽⁴⁾ in Willem Twee concertzaal	15
14.30	Presentatie Emily Kocken over 'de Kuur' Biebplein	27
14.30	Rondleiding De Gruyter Fabriek	34
14.30	Toelichting reconstructie Ravelijn	39
15.00	Rondleiding door archeologisch depot, De Griffie	15
15.00	Lezing Frans van Gaal 'Op weg naar het hongerjaar 1566' in de Lutherse kerk	17
15.00	Rondleiding Kloosterhotel 'De Soete Moeder'	28
15.30	Optreden folkband Imbue ⁽²⁾ in het GZG	11
15.30	Mini rondleiding door het Jheronimus Bosch Art Center	23
15.30	Presentatie Cobi van Baars over 'Schipper en Zn.' Biebplein	27
16.00	Rondtafelgesprek in de Knillispoort	10
16.00	Rondleiding door archeologisch depot, De Griffie	15
16.00	Orgelconcert door Stephan van de Wijgert, Sint-Janskathedraal	19
16.00	Rondleiding Kloosterhotel 'De Soete Moeder'	28
16.30	Presentatie Aloysius Keller 'Symfonie der dagelijkse dingen' Biebplein	27

Doorlopend demonstraties en rondleidingen op diverse locaties.

Zondag 10 september 2017

TIJD		PAGINA
11.00	Rondleiding door de oude kern van Engelen	41
11.00	Rondleiding Begraafplaats Orthen	44
11.00	Rondleiding over het landgoed Coudewater te Rosmalen	47
11.00	Oogstdankviering op Landgoed Seldensate te Middelrode	50
11.00	Rondleiding kazerneterrein Vught	56
11.30	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13 Sint-Michielsgestel	63
11.30	Rondrit met huifkar over terrein Kentalis Sint-Michielsgestel	64
11.30	Demonstratie vendelzwaaien Paterstraat 65B, Den Dungen	67
12.00	Rondleiding door de oude kern van Engelen	41
12.30	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13 Sint-Michielsgestel	63
12.45	Herdenking en erwacht Isabellakazerne, Vught	56
13.00	Rondleiding door de oude kern van Engelen	41
13.00	Rondleiding Begraafplaats Orthen	44
13.00	Rondleiding over het landgoed Coudewater te Rosmalen	47
13.30	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13 Sint-Michielsgestel	63
14.00	Rondleiding door de oude kern van Engelen	41
14.00	Rondrit met huifkar over terrein Kentalis Sint-Michielsgestel	64
14.30	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13 Sint-Michielsgestel	63
14.30	Demonstratie vendelzwaaien Paterstraat 65B, Den Dungen	67
15.00	Rondleiding door de oude kern van Engelen	41
15.00	Rondleiding Begraafplaats Orthen	44
15.00	Rondleiding over het landgoed Coudewater te Rosmalen	47
15.00	Rondleiding kazerneterrein Vught	56
15.30	Beklimming toren, Petrus Dondersplein 13 Sint-Michielsgestel	63
15.30	Rondrit met huifkar over terrein Kentalis Sint-Michielsgestel	64
16.00	Rondleiding door de oude kern van Engelen	41

Doorlopend demonstraties en rondleidingen op diverse locaties.



Open Monumentendag. Hier begint het!



Open Monumentendag begint in Parkeergarage St.-Jan. Deze garage biedt meer dan 1.000 parkeerplaatsen in hartje 's-Hertogenbosch. U loopt onder de gerestaureerde vestingmuren, via de Casinotuin, direct naar de vele monumenten die de stad rijk is. **Parkeergarage St.-Jan, hier begint het.**

Hekellaan 25

www.parkeergaragestjan.nl



Parkeergarage
St.-Jan

Boeren, burgers en buitenlui

Wethouder van Olden: Monumenten brengen mensen samen!

“Vorig jaar mocht onze gemeente de landelijke opening van Open Monumentendag verzorgen en was Prof. Mr. Pieter van Vollenhoven onze gast. Dat was een fantastisch publieksevenement. We hebben dat verdiend door vele jaren kwaliteitsvol de Open Monumentendagen te organiseren, samen met onze buurgemeenten Sint-Michielsgestel en Vught”, aldus wethouder Huib van Olden.

MONUMENTEN EN MENSEN

Dit jaar is het thema ‘Boeren, burgers en buitenlui’, naar de oude aandachtsroep van de stadsomroeper. Hij riep hiermee iedereen op: bewoners van stad, platteland en rondtrekkenden zonder vaste woonplaats. Huib van Olden: “Met het koppelen van deze slogan aan Open Monumentendag breng je het menselijke aspect van monumenten naar voren. Het verbindt bewoners van stad en platteland, zoals dat al eeuwen in 's-Hertogenbosch gebeurt. En zoals wij nu ook al weer enige jaren met onze omliggende gemeenten met de beide Open Monumentendagen doen. Het thema is ook verbonden met talloze monumenten. Grote en kleine objecten van bebouwd erfgoed, door mensenhand vervaardigd in het verleden. Monumenten stellen ons in staat om, ongeacht de afstand in tijd, contact te krijgen met mensen uit het verleden. Ze vertellen ons iets over de leef-, werk- en denkwereld van onze voorouders. Over hun omstandigheden, herkomst en contacten. Elk monument is eigenlijk een geschiedenisboek op zich. Je moet ervoor open staan dit te willen lezen. En dat kan op Open Monumentendag. Dankzij de inzet van velen, en nog gratis ook!”

TIPS

“Het koesteren van dit erfgoed, dat immers van ons allemaal is, is van het grootste belang. Zeker voor een monumentale stad als 's-Hertogenbosch. Maar ook het omliggende platteland mag er zijn.

Ik trek er niet alleen als wethouder, maar vooral als geïnteresseerde in al dit moois, op zaterdag in het centrum en op zondag in het buitengebied op uit. Ik ga op zoek naar die sporen van boeren, burgers en buitenlui in onze gemeenten. Gaat u mee? Ook dit jaar zijn er weer bijzondere monumenten opengesteld. Wat dacht u van een wandeling door de gangen van het Groot-Ziekengasthuis of een rondleiding door het pand de Oranjeboom (apothek Albers). Gaat u kijken naar de woningen in het Tilmanshofje. Of laat u fotograferen in historische kledij in het Groot Tuighuis. En bezoek zeker het huis ‘De Stadt Ravensteijn’ in de Hinthamerstraat.” Dit jaar is er in het programma ook speciaal aandacht voor 500 jaar reformatie. Door middel van korte lezingen brengen we deze belangrijke fase uit onze geschiedenis weer tot leven.”

“Ik roep u als stadsomroeper van deze tijd op om, of u nu hoort tot de boeren, burgers of buitenlui, 's-Hertogenbosch op zaterdag én het buitengebied op zondag te bezoeken. Het uitgebreide programma van deze dagen vindt u in deze prachtig uitgevoerde gids. Ik zeg daarvoor comité en verdere samenstellers uitdrukkelijk dank. Ik hoop u te zien tijdens de Open Monumentendagen 2017.”



1 STADHUIS

Markt 1

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Centraal informatiepunt, 073 615226.
- Stand met folders en verkoop van boeken.
- Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.
- Toezicht door het Gilde De Oude Schuts.



Het stadhuis, hét centrum van de Bossche burgerij, is van oudsher de zetel van het stadsbestuur. Het dateert in de huidige vorm grotendeels uit 1670. Het bestaat uit drie samengevoegde particuliere woonhuizen. Het middelste pand werd in 1366 door de stad aangekocht. Het linker- en rechterbuurpand werden respectievelijk in 1481 en 1599 bij het stadhuis gevoegd. In 1563 werd een nieuw griffiehuus gebouwd op het achtererf. Hiervan werd de verdieping eerst gebruikt als schepenkamer en later als trouwzaal. Bij de grote verbouwing van het stadhuis in 1670 werd de klassieke zandstenen voorgevel opgetrokken naar ontwerp van Pieter van den Minne met toevoegingen van Peter van Gogh. Aan de achterkant van het stadhuis werd in 1691, naar ontwerp van hofarchitect Jacob Roman, een galerij gebouwd tussen het griffiepand en het stadhuis. Het stadhuis heeft een rijk interieur uit verschillende perioden: 17^e-eeuws goudleerbehang, wandtapijten, 18^e-eeuwse schouwen, lambriseringen, enzovoort. In de hal ziet u allegorische muurschilderingen van Antoon Derkinderen.



(ingang achterzijde)

2 RAADSKELDER

Markt 1a

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Het bordes voor het middeleeuwse stadhuis en de kelders werden in 1529 vernieuwd naar ontwerp van Jan Darkennes, die van 1521 tot 1572 ook werkzaam was als bouwmeester van de Sint-Jan. Het bordes werd herbouwd in 1670. De middeleeuwse kelders onder het stadhuis bleven ongewijzigd. De middelste kelder heeft een fraaie vormgeving met kalkstenen kruisribgewelven en kolommen, een stenen schouw en kaarsnissen in de zijwanden. De kelders werden vooral als opslag gebruikt. Een zadel- en een harnasmaker maakten aan het begin van de 16^e eeuw (vóór de verbouwing) gebruik van de grote middenkelder. Later in de 16^e eeuw maakten zij plaats voor de zogenoemde groenroeden, een soort stedelijke deurwaarders. Tot de 19^e eeuw bewaarde men hier ook de onderdelen van het schavot dat bij gelegenheid op de Markt voor het stadhuis werd gemonteerd. De dichtgestorte kelders werden op initiatief van burgemeester Van Lanschot rond 1927 weer opengelegd en in gebruik genomen. Sinds 2016 is de kelder weer in gebruik als horecagelegenheid.

3 DE KLEINE WINST

Markt 29

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur. Alleen begane grond toegankelijk. Bij grote drukte maximaal 10 personen tegelijkertijd.



Dit huis behoorde oorspronkelijk tot een groot stenen huis op de hoek van de Hinthamerstraat. In de 15^e eeuw is Markt 29 van het grote pand gescheiden. De kelder met houten balklaag dateert waarschijnlijk uit deze tijd. De kelder liep door onder de Markt (straatkelder) en had daar een eigen toegang met trap. Tijdens de stadsbrand van 1463 bevond zich in het pand een schilders-atelier, waarschijnlijk dat van de vader van Jeroen Bosch. Van diens beroemde zoon wordt beweerd dat hij in dit huis ook zijn atelier had, maar dat kan tot dusver niet door archiefstukken worden bevestigd. Wel wordt in 1511/12 'Meeus inde Maelgerie' genoemd, waaruit we kunnen afleiden dat er meerdere ateliers in het pand gevestigd waren. De huidige gevel van het pand, een gepleisterde lijstgevel, dateert uit tweede helft van de 19^e eeuw.

4 GROTE KERK

voormalig Nederlands Hervormde Kerk

Kerkstraat 20

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Expositie 'Untouchable' van Diederik Stevens. Een dwarsdoorsnede uit recent werk. Zijn fascinatie betreft de ongerepte omgeving. Nietsontziende, majestueuze zee-, lucht- en landbewegingen.



Deze kerk is gebouwd op een terrein tussen de Hinthamerstraat, Sint-Annaplaats en Kerkstraat waar zich vanaf 1523 de gotische Sint-Annakapel bevond. De Sint-Annakapel werd gesloopt in 1819, samen met twintig omliggende huizen, om plaats te maken voor de Nederlands Hervormde Kerk. De kerk is in 1820-1821 gebouwd in neoclassicistische stijl. De plattegrond is kruisvormig, de gevels van de kruisarmen hebben grote, half ronde vensters die het interieur een heldere lichtinval geven. De kerk biedt een indrukwekkende ruimtewerking. De preekstoel, orgelzolder en tribune dateren uit 1821, het orgel uit 1831. Sinds de fusie van de protestantse geloofsgemeenschappen wordt de Grote Kerk gezamenlijk door hen gebruikt.

5 KNILLISPOORT

Korte Waterstraat 15

- Open op zaterdag van 11.00 tot 18.00 uur en op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Om 16.00 uur debat met de actievoerders van destijds.
- Expositie: 'Als 't volluk aan de poort rammelt'. Een expositie met als uitgangspunt: verzet, buitenparlementaire actie en ideevorming en de resultaten daarvan in stad en regio.



Het gebouw waarin stichting Knillispoort haar thuishonk heeft, stamt uit 1916. Het is gebouwd waar in de middeleeuwse periode een stadsgracht liep voor de oudste stadsmuur tussen Hinthamerstraat en waterpoort bij het huidige Herman Moerkerkplein. Het pand is gebouwd in een traditionele neorenaissancestijl.

6 DE ORANJEBOOM

apotheek Albers

Markt 35

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleiding door het pand.



De oudste vermelding van dit huis als apotheek dateert uit 1672. In 1750 was het enige tijd in gebruik als loodgieterswinkel. De oorsprong van het huis gaat terug tot de 15^e eeuw, toen het waarschijnlijk werd herbouwd na de grote stadsbrand van 1419. Het heeft de voor 's-Hertogenbosch kenmerkende voor- en achterhuisindeling met houten binnenpui in het voorhuis. De fraaie voorgevel dateert uit het eind van de 18^e of het begin van de 19^e eeuw. Met name de winkelpui met een éénhorn in het bovenlicht valt op. Ook het gave winkelinterieur van de apotheek dateert uit deze periode.

7 GZG-TERREIN

Ingang via Gasthuispoort, aan het einde van de Gasthuisstraat

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Kleine fototentoonstelling (memory-lane) in de gang van het stergebouw.
- Doorlopende filmvoorstelling.
- Om 13.30, 14.30 en 15.30 uur optreden folkband Imbue.



Het Groot Ziekengasthuis (momenteel Jeroen Bosch Ziekenhuis) is de oudste ziekenzorginstelling van de stad. Het gasthuis werd als opvang en zorginstelling voor behoeftige vreemdelingen gesticht omstreeks 1250. Het bevond zich oorspronkelijk vlak buiten de



Leuvensepoort in de Hinthamerstraat. In 1471 werd het gasthuis verplaatst naar de locatie ten noorden van de Binnendieze. Het bestond toen uit een beddenzaal met in het verlengde daarvan een kapel. In de loop van de tijd verrezen op het achterterrein diverse dienstgebouwen en een gebouw voor besmettelijke ziekten (pesthuis). De hoofdtoegang tot het complex werd bereikt vanuit de Hinthamerstraat via een poort in de Gasthuisstraat. Deze barok-classicistische Gasthuispoort is gebouwd in 1661. Het enige gebouw dat nog dateert uit de laatmiddeleeuwse tijd (16^e eeuw) is de zogeheten regentkamer: het gebouw De Waterpoort. De overige ziekenhuisgebouwen dateren vooral uit de periode vanaf 1911, toen het gasthuis werd herbouwd volgens de toenmalige nieuwe inzichten in de ziekenzorg. Dit jaar kunt u in het voetspoor treden van vele boeren, burgers en buitenlui die vóór de jaren dertig van de vorige eeuw het gasthuis bezochten via de Gasthuispoort. Men betreedt de hoofd-ingang in het kloostergebouw (1911) met zijn fraaie ingangspartij. Een lange overdekte gang loopt als navelstreng langs de kapel naar het stervormige verpleeggebouw (1911), waar de gang zich vertakt in vier verschillende gangen die leiden naar de voormalige beddenzalen. Rond deze centrale plek tussen de oude ziekenzalen vinden diverse voorstellingen plaats. Voor de ingrijpende herbouw van het Groot Ziekengasthuis aan het begin van de 20^e eeuw werd naast het oude middeleeuwse gasthuisgebouw in 1881 een polikliniek gebouwd. Deze werd rond 1913 tijdens de bouw van het nieuwe ziekenhuis herbestemd als mortuarium annex rouwkapel. In de naoorlogse periode is het mortuarium inwendig verbouwd en uitgebreid.

8 DE MORIAAN

nu vvv

Markt 77

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



De Moriaan is het meest complete voorbeeld van een woning voor de Bossche stadselite uit de middeleeuwen. Dit bakstenen 'zaalhuis' dateert van kort na 1200. Een halve eeuw geleden werd het ingrijpend gerestaureerd. De gevels zijn deels gereconstrueerd: de trapgevel en het hoektorentje zijn herbouwd op basis van aanwezige bouwsporen en historische afbeeldingen. Aan de binnenzijde van het gebouw zijn nog veel authentieke bouwkundige elementen bewaard gebleven, zoals de 13^e-eeuwse zijmuren en de houten draagconstructies, behorend tot een tweede verbouwingsfase uit 1310.



9 KEERSHUIS

Lepelstraat 45

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Volgens de overlevering werden hier kaarsen verkocht aan voerlui voor de verlichting van de koetsen die 's-avonds de stad via de Sint-Janspoort verlieten. Het pand is van middeleeuwse oorsprong, wat duidelijk zichtbaar is aan de uitkragende zijgevel in de Sint-Jansstraat. De voorgevel is tegen het huis geplaatst in de 19^e eeuw, voor die tijd had het pand een houten voorgevel. Inpandig zijn de 15^e-eeuwse moer- en kinderbalken bezienswaardig, aan de linkerkant uitgevoerd als houtskelet (met houten muurstijlen). Tegen de linkerkant ziet u op de tussenverdieping een fragment van een unieke muurschildering. Eigenlijk is hier sprake van restanten van twee muurschilderingen uit verschillende perioden. De oudste stelt een kruisdragende Christus voor. Naast deze schildering (bij het venster) zijn restanten zichtbaar van een jongere geometrische diamantkopschildering, uitgevoerd in diverse grijstinten. Dergelijke sterk in het oog springende patronen waren in de tweede helft van de 16^e eeuw geliefd in vele Bossche huisinterieurs.

10 BOLWERK SINT-JAN

Sint-Janssingel 25

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Afwisselende presentatie over de geschiedenis en archeologie van het Bolwerk Sint-Jan.



Het Bolwerk Sint-Jan is een verdedigingswerk dat is gebouwd voor de middeleeuwse stadspoort aan de westzijde van de binnenstad. De 14^e-eeuwse stadspoort, Koepoort geheten, bestond eerst alleen uit een doorgang in de stadsmuur, met daarnaast een muurtoren. Deze werden in 1528 vervangen door de Sint-Janspoort, een hoog poortgebouw met een bolwerk in de stadsgracht, de huidige Dommel. In de 17^e eeuw werd het bolwerk opgenomen in de aarden stadsomwalling en werd het poortgebouw teruggebracht tot een tunnelvormige doorgang. Deze was met een brug verbonden met een ravelijn (driekantig buitenwerk) in de vestinggracht en het gebied ten westen van de stad. Het huidige gebouw is een ontwerp van het architectenpaar Marc van Roosmalen en Marlène van Gessel. Binnen in het bolwerk is een aantal archeologische overblijfselen te zien, zoals een historische bestrating. Ook zijn de restanten van de middeleeuwse stadsmuur en Koepoort in het zicht gebracht.



11 DE TWEE SNOEKEN

architectenbureau

Postelstraat 49

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



In dit herenhuis en buurpanden is sinds 15 jaar het bekende architectenbureau 'De Twee Snoeken' gevestigd. Deze naam verwijst naar het gelijknamige pand in de Kruisstraat waar dit bureau eerder was gehuisvest. Het grote herenhuis 'het Wapen van Emden' dateert uit 1793 en werd gebouwd in opdracht van de vermogende burger Thomas van Rijckevorsel. Het heeft een achtergelegen koetshuis en een ruime tuin, waarvoor een aantal kleine huisjes van het voormalige klein Begijnhof moest worden gesloopt. Het interieur van het complex bevat diverse 19^e-eeuwse monumentale onderdelen, zoals de vergaderzaal.

12 WOONHUIZEN TILMANSHOFJE

Parklaan 16, 17, 18, 19 en 20

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- De begane grond van de huizen zijn te bezichtigen.
- Op nummer 17 is een kleine fototentoonstelling over het Tilmanshofje en omgeving.



In het groene achtergebied van de Vughterdijk bevonden zich enkele stadsboerderijen. Ook achter het grote huis van de familie Tilman in de Vughterstraat stond tot 1896 een boerderij. Deze werd gesloopt om plaats te maken voor deze acht kleine woningen voor minvermogenden (vier vrijstaand, vier onder één kap), symmetrisch gerangschikt rond een hof met groene heggen als onderlinge afscheiding. Dit landelijk ogende, zeldzame complex van woninkjes voor de laagste sociale klasse (verwant aan het eveneens zeldzame Agnetapark in Delft) werd in 1907 ondergebracht in de charitatieve Tilman-stichting, is uitgevoerd in châlêtstijl, waarschijnlijk naar ontwerp van architect Dony (o.a. fontein de Draak).

13 WOONHUIS voormalige smederij

Sint-Jorisstraat 9

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Dit pand is gebouwd langs een particuliere steeg, die aan de straatzijde aan het oog wordt onttrokken door de 19^e-eeuwse voorgevel. Boven de steeg is een imitatie vensternis. In de tijd vóór de huisnummering was dit pand bekend onder de naam 'de Vier Brutusjagers'. Het is – nooit gerestaureerd – één van de meest authentiek bewaard gebleven middeleeuwse panden van 's-Hertogenbosch, reeds vermeld in 1430. Tussen 1464 en 1789 was het in gebruik als particulier gasthuis, na 1790 is het tot voor kort in gebruik geweest als woningsmederij. Het complex bestaat uit een traditioneel middeleeuws woonhuis, bestaande uit een voor- en achterhuis en een hoog tweede achterhuis, waarin de smederij was gevestigd. Inwendig dateren nog veel houten balken en kapconstructies uit de 15^e eeuw. Vanuit de opengestelde steeg is een goed beeld te krijgen van dit doorgaans verborgen stukje middeleeuws 's-Hertogenbosch. Het pand is te koop. Voor meer informatie bij Koster Makelaars, www.funda.nl.

14 WILLEM TWEE CONCERTZAAL

Prins Bernhardstraat 4-6

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 12.00 uur concert gitarist Michaël van Dijk.
- Om 14.30 uur concert van het Agatha Kwartet.

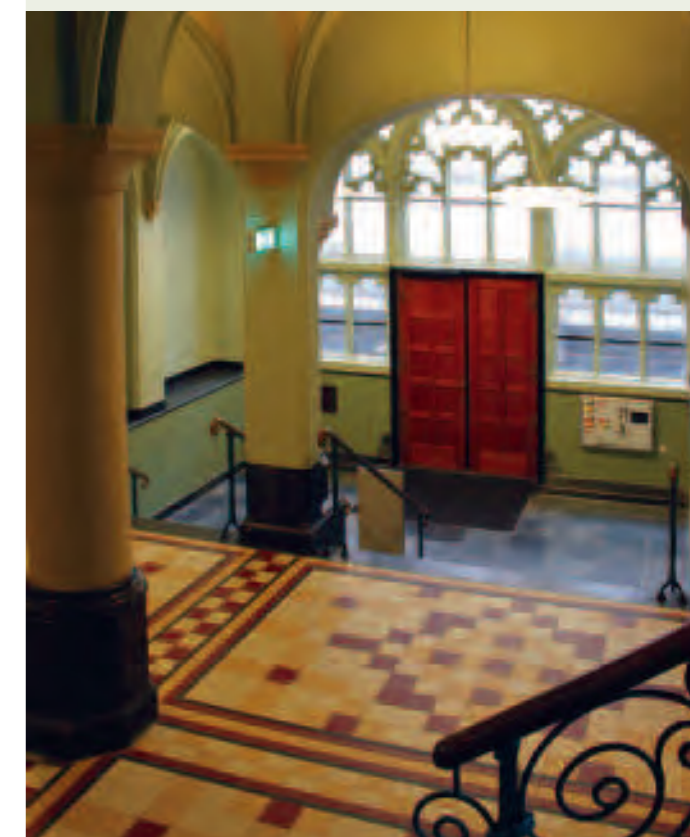


In 1823 werd hier een Joods gebedshuis gebouwd in opdracht van mr. Bernardus Hartogensis. In 1886 werd deze synagoge herbouwd naar ontwerp van I. Gosschalk als een zaalruimte met vrouwenbalkon. De achterwand is driezijdig gesloten, de zijwanden zijn geleed met gestucte pilasters. Het meubilair, na 1945 overgebracht uit de Synagoge van Zaltbommel, is bij de restauratie in 1996 grotendeels opnieuw ter beschikking gesteld aan synagogen elders. De heilige Arke is hier bewaard gebleven. Hierboven marmeren Tien Geboden tafelen, afkomstig uit Monnikendam en een gedenkplaat ter herinnering aan een bezoek door koningin Wilhelmina en koningin-moeder Emma in 1918. Na een grondige restauratie en verbouwing van het pand rond 1995 werd de voormalige synagoge in ere hersteld en werd het pand met aangrenzende nieuwbouw en haar karakteristieke eigenschappen in gebruik genomen als concertzaal.

15 DE GRIFFIE provinciaal depot bodemvondsten

Waterstraat 16

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Van 10.00 tot 16.00 uur rondleidingen door het archeologisch depot door de archeologen Martin Meffert, Ronald Louer en Godfried Scheijvens.



Het Provinciale Griffiegebouw dateert uit het begin van de 20^e eeuw en is een aangepast ontwerp (op een eerder plan) van rijksbouwmeester J. van Lokhorst. De neogotische ingang geeft toegang tot een monumentale hal met polychrome tegels. Door de deur en een gang links komt men in de oude archieftorens met de stalen draagconstructie voorstellingen uit 1903-1908. Sinds 2011 is hier het Provinciaal Depot Bodemvondsten gevestigd en worden er de vondsten en de documentatie van archeologische onderzoeken in Noord-Brabant bewaard.

16 HET NOORD- BRABANTS MUSEUM

Verwersstraat 41

- Alleen gratis open op zaterdag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling: De jaren 80. Doemdenkers en positivo's. Herbeleef de jaren 80.
- Tentoonstelling: Chiharu Shiota: Between the lines. De sensatie van de Biënnale van Venetië in 2015, toont haar fascinerende, webachtige sculpturen.
- Tentoonstelling: Van Gogh doorgelicht. Kom meer te weten over het technisch onderzoek naar de vijf Van Goghschilderijen.



Dit statige ex-bestuursgebouw is als huisvesting voor de militaire gouverneur in 1768-1769 gebouwd naar ontwerp van de bekende hofarchitect Pieter de Zwart. De zandstenen voorgevel vertoont vroege kenmerken van de klassiek georiënteerde Lodewijk xvi-stijl. Het interieur heeft echter ook nog elementen die meer gebaseerd zijn op de voor die tijd meer gangbare Lodewijk xv (rococo) stijl. Het gouvernementsgebouw bevindt zich op de plaats waar in 1615 het College (studie-, opleidingscentrum) van de jezuïeten werd gesticht. In de 19^e-eeuw werd het gebouw in gebruik genomen als zetel van het provinciaal bestuur en ambtswoning van de Commissaris van de

17 STEDELIJK MUSEUM 'S-HERTOGENBOSCH

De Mortel 4

- Alleen gratis open op zaterdag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling Future Bodies van Bart Hess. Hij heeft naam gemaakt als een ontwerper die het menselijk lichaam bekleedt, verfraait en vervormt door gebruik van nieuwe materialen en technieken.



Het Noordbrabants Museum en het Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch liggen ieder aan een kant van de Paleistuin en zijn verbonden door een openbare gang.

Koning(in). De voormalige kloosterkerk van de jezuïeten werd toen verbouwd c.q. herbouwd tot Statenzaal. Het Noordbrabants Museum maakt deel uit van een bijzonder stukje Bossche binnenstad, het Museumkwartier. Hier komen kunst en cultuur samen onder één dak. Het Noordbrabants Museum is het startpunt voor Brabantse kunst, geschiedenis en cultuur. Het vertelt onder meer het verhaal van de provincie Noord-Brabant, maar ook van het middeleeuwse hertogdom Brabant en het 17^e-eeuwse Generaliteitsland. Dat doet het aan de hand van historische objecten, schilderijen en beeldhouwwerken. Ook hedendaagse kunst en design hebben een eigen plaats.



18 LUTHERSE/ WAALSE KERK

Verwersstraat 49

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 11.00 en 12.00 uur lezing: '500 Jaar sporen van de reformatie in 's-Hertogenbosch' door Henk van Tilburg.
- Om 14.00 en 15.00 uur lezing: 'Op weg naar het hongerjaar 1566' door Frans van Gaal.



De voormalige Lutherse kerk werd als Waalse kerk gebouwd in 1847 op de plaats van een woonhuis. Het ontwerp is van Arnoldus van Veggel. Het gebouw is een voorbeeld van 'stukadoors'-neogotiek. Het zaalkerkje heeft een voorgevel met steunberen, spitsboogvensters met ijzeren venstertraceringen en boven de vensters wimbergen (driehoekige afdekkingen). Inwendig heeft het gebouw graatgewelven gemaakt van stucwerk. Het 19^e-eeuwse neogotische meubilair is fraai vormgegeven door Oirschotse meubelmakers. De 16^e-eeuwse preekstoel is afkomstig uit de eerste Sint-Pieterskerk, gelegen nabij de huidige Van Tuldenstraat, die het veld moest ruimen voor de aanleg van de Bossche citadel in de 17^e eeuw.

19 KRINGHUIS

Parade 12

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Dit herenhuis dateert uit 1858. Het is gebouwd in een statige, eclectische architectuur met de toepassing van schoon baksteenmetselwerk en gepleisterde en natuur-stenen plint, vensteromlijstingen, kordonlijsten en hoekpilasters. De ramen zijn een vroeg voorbeeld van de toepassing van T-vensters. Ter wille van een symmetrische gevelopbouw is in de zijgevel een viertal imitatievensters als blindnis opgenomen waar geen vensters gewenst waren. De T-indeling van de vensters is zelfs hierin weergegeven. Het huis bevat een suite aan de rechterzijde, voor- en tussenkamer, een zij-ingang met hal en trappenhuis rechtsachter. Diverse stucplafonds, paneeldeuren en betimmeringen zijn uit de bouwtijd. Dit pand is de zetel van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

20 TOREN SINT-JAN

Ingang hoek Torenstraat-Parade

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Van 11.00 tot 16.00 uur speelt beiaardier Joost van Balkom.
- Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.



De toren van de Sint-Janskathedraal is sinds de Franse tijd (omstreeks 1800) eigendom van de gemeente. Hoewel vaak ten onrechte wordt gedacht dat de toren door zijn afwijkende materiaalgebruik (baksteen) nieuwer is dan het kerkgebouw, zijn de onderste delen ouder en vormen een restant van het eerste romaanse kerkgebouw van omstreeks 1250. De toren is opgebouwd uit grote bakstenen, zogenaamde 'kloostermoppen'. De bovenste bakstenen geleding (met klokkenstoel) en spits met uurwerk zijn toegevoegd vanaf het begin van de 16^e en 17^e eeuw. Hier zijn een kleiner formaat bakstenen gebruikt dan in het onderste deel van de toren. Aan de buitenzijde is de toren aan de onderkant bekleed met Udelfanger zandsteen (restauratie eind 19^e eeuw, daarvoor tufsteen). De bakstenen buitenschil van de toren is, nadat deze in de 19^e eeuw al eerder was vernieuwd in een harde, machinale steen, tijdens de restauratie in het begin van de jaren 80 opnieuw gereconstrueerd met behulp van handvorm bakstenen met dezelfde afmetingen als het oorspronkelijke werk. De wijzerplaten en torenlantaarns zijn bij deze restauratie gereconstrueerd naar hun oorspronkelijke vorm.



21 SINT-JANS-KATHEDRAAL

Torenstraat 16

- Open op zaterdag van 11.00 tot 17.00 uur. Tijdens de mis van 12.30 - 13.15 uur is het niet toegestaan rond te lopen.
- Om 16.00 uur orgelconcert door Stephan van de Wijgert.



Het meest bekende religieuze monument van de stad is gebouwd tussen de 14^e en de vroege 16^e eeuw. Het onderste deel van een oudere, 13^e-eeuwse romaanse bakstenen kerktoren bleef daarbij behouden en werd opgenomen in het nieuwe gebouw. De imposante



kruisbasiliek vormt een hoogtepunt van de gotiek in het hertogdom Brabant en wordt gekenmerkt door een grote rijkdom in detaillering en beeldhouwwerk. Het gebouw heeft een basilicale opzet met dubbele zijbeuken en kooromgang met straalkapellen. Koor en schip worden geschaagd door dubbele lichtbogen. Tot de rijke beeldhouwde onderdelen van het exterieur behoren onder meer de reliëfs in de wimbergen (driehoekige gevelvlakken boven de spitsboogvensters) en de vele beeldhouwde figuren op de lichtbogen van het schip. De middentoren op de viering (kruising tussen schip en transept) was oorspronkelijk in de 16^e eeuw voorzien van een hoge houten opbouw met spits. Deze markante middentoren was met zijn hoogte van circa 96 meter veel hoger dan de bakstenen toren aan westzijde van de kerk. Na bliksemnslag in 1584 stortte de middentoren in en werd vervangen door de huidige koepel. In de 17^e en 18^e eeuw kwam een periode van verval. Sinds het midden van de 19^e eeuw (tot recent) volgt een aantal ingrijpende restauraties van dit rijkst vormgegeven gotische bouwwerk van Nederland.



22 SINT-JANSMUSEUM

de Bouwloods

Torenstraat 16

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Een bouwwerk als de Sint-Jan vraagt om een museum naast de kathedraal!

Na de restauratie, die begon in 1859 en die na enkele onderbrekingen in 2010 is voltooid, heeft de bouwloods nu de functie als museum gekregen. Het vertelt de geschiedenis van de beeldhouwwerken, de steenhouderskunst en laat de originele beeldhouwwerken zien. Deze beeldhouwfragmenten en beeldhouwwerken zijn tijdens de afgelopen restauraties opnieuw tot leven gekomen en na geduldig teken- en kapwerk van beeld- en steenhouders als kopie teruggeplaatst op de Sint-Jan. Vanaf de eerste restauratie hebben deze beeld- en steenhouders het beschadigde en verdwenen originele beeldhouwwerk weer in oude glorie hernieuwd in natuursteen. Dank zij hen kunnen we weer kijken naar een gave beeldtaal van de historie van de middeleeuwen en de neogotiek en de versierpracht op de Sint-Jan van de afgelopen zeven eeuwen.

23 MUSEUM SLAGER

Choorstraat 8

- Alleen gratis open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Dit pand uit 1903 is oorspronkelijk gebouwd als kantoor voor de 'Maatschappij van Brandverzekering voor het Koninkrijk der Nederlanden', zoals is weergegeven op het tegeltableau in de voorgevel. De architectuur vertoont kenmerken van de neorenaissance, bijvoorbeeld de toepassing van tympanons boven de vensters. Na enige tijd als bibliotheek te hebben gediend werd het pand herbestemd als museum. U bekijkt hier ruim een eeuw schilderij van de bekende Bossche schildersfamilie Slager, verdeeld over drie generaties. U ziet stadsgezichten van 's-Hertogenbosch, vele Brabantse landschappen, maar ook schilderijen van de Belgische Kempen en Zuid-Europa, alsmede stillevens en portretten.



24 VANDERVEN

ORIËNTAL ART

voormalig stedelijk gymnasium

Nachtegaalslaantje 1

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Unieke collectie Oosterse kunst.



In 1854 werd het Bossche gymnasium gebouwd in de voor die tijd kenmerkende neoclassicistische architectuur. Uiteraard een perfecte combinatie met de in het gebouw gedoemde klassieke talen. Het gebouw en de gevelarchitectuur zijn symmetrisch van opzet, de statige voorgevel heeft een hardstenen bekleding en een houten kroonlijst. In het interieur bevinden zich sobere paneeldeuren en een trappenhuis, die dateren uit 1880. Achter het gebouw bevindt zich een fraaie houten loods met een gesneden daklijst.

25 VOORMALIGE

RIJKS-HBS

Hekellaan 4

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleiding door bewoners door het pand.



De Rijks Hogere Burger School en de Rijkskweekschool ontstonden in respectievelijk 1867 en 1861. Ze waren tot 1905 gevestigd aan de Papenhulst voordat de nieuwbouw aan de Hekellaan werd gerealiseerd naar ontwerp van rijksbouwkundige J.A. Vrijman. Het complex heeft een paviljoenachtige opzet van vrijstaande bebouwing, omringd door groen. Het is uitgevoerd in een overgangsstijl vanuit de rijk geornamenteerde 'neo'-stijlen naar een meer sober traditionalisme. De indeling van de Rijks-HBS is nog grotendeels authentiek. Qua materiaalgebruik zien we de in die tijd in zwang gekomen terrazzovloeren met siertegelrand op de begane grond. Op de verdieping massieve hardstenen en ranke stalen trappen.



26 GROOT TUIGHUIS

Oude Sint-Jacobskerk

Bethaniestraat 4

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleidingen door het pand.
- Archeologie en bouwhistorie in de praktijk.
- 'Terug in de tijd'. Laat je fotograferen in historische kledij en zie jezelf terug in 's-Hertogenbosch van vroeger.
- Expositie 'Erfgoed van boeren, burgers en buitenlui'.



In dit markante gebouw is de gemeentelijke afdeling Erfgoed en het daaraan verbonden depot van de gemeentelijke archeologie en bouwhistorie gevestigd. Kort na 1430 werd hier een kapel en gasthuis gebouwd voor bedevaartgangers op reis naar Santiago de Compostella. Deze kapel werd in de 16^e eeuw uitgebreid tot een driebeukig schip met éénbeukig koor. Vanaf 1569 was het parochiekerk. Na 1629 werd het gebouw onteigend en diende vervolgens als protestantse kerk, wagenhuis



en paardenstal. In 1752 werd het verbouwd tot militair arsenaal. Daarbij werden drie opslagzolders voor onder andere wapentuig gemaakt en heette het in de 19^e eeuw 'Groot Tuighuis'. Na de beëindiging van de militaire functie was het gebouw vanaf 1924 de locatie van het Noordbrabants Museum. Onder architectuur van Oscar Leeuw werd het pand intern verbouwd en de voorgevel vernieuwd. Na het vertrek van het museum naar de Verwersstraat kreeg het in 1988 de huidige functie. In 2005-2007 is het gebouw gerestaureerd en gerenoveerd. Er is een publiekspresentatie te zien van het archeologisch en bouwhistorisch werk in de praktijk. Als ArcheoHotspot 's-Hertogenbosch is deze presentatie vrij toegankelijk.



27 REINIER VAN ARKEL

Bethaniestraat 2

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling 'Reinier van Arkel 575 jaar mensenwerk'.



De Bosschenaar Reinier van Arkel bepaalde in 1442 dat een gedeelte van zijn vermogen bestemd was voor de opvang van armen die 'zinneloos' en 'hun zinnen niet meer meester zijn' en wel in die mate, dat men ze 'van noetewegen bynden ende sluyten moet'. Daarmee was de basis gelegd voor wat nu het oudste psychiatrisch ziekenhuis van ons land is. Wat eerst een huis voor zes arme zinnelozen was, groeide uit tot een modern centrum voor specialistische geestelijke gezondheidszorg. De gepleisterde neo-classicistische voorgevel van het hoofdgebouw dateert uit 1838. Daarachter in de overdekte binnenplaats is een bijzonder fraaie, maar ook angst-aanjagende gevelsteen uit 1686, met daarop een afbeelding van opgesloten en geketende 'zinnelozen'. De binnenplaats is nu met glas overdekt en is ingericht als 'Oudheidkamer' waar diverse voorwerpen, kledingstukken en afbeeldingen een aangrijpend overzicht geven van de geschiedenis van de geestelijke gezondheidszorg. De rondleiding voert onder andere langs de beeldengroep van Juan Munoz, de refter en als bijzondere attractie het fraaie, speciaal voor het bezoek van koningin Wilhelmina vervaardigde toilet.

28 JHERONIMUS BOSCH ART CENTER

Jeroen Boschplein 2

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- De toren is vandaag niet toegankelijk.
- Om 11.00, 12.30, 14.00 en 15.30 uur mini rondleidingen.



De Sint-Jacobskerk heeft zijn functie als parochiekerk in 2002 beëindigd. Het was de vierde kerk in successie die deze naam in de stad droeg: de eerste Sint-Jacobskerk was het middeleeuwse kerkgebouw aan de Bethaniëstraat. Het kerkgebouw aan de Hinthamerstraat is ontstaan uit een 17^e- en 18^e-eeuwse schuilkerk, die was gelegen op het achtererf van een huis aan de Hinthamerstraat. Het huidige plein voor de kerk is pas aangelegd in de vorige eeuw. In 1844-1845 werd de schuilkerk vervangen door een classicistische nieuwbouw, die al snel plaats maakte voor het huidige kerkgebouw van 1906-1907 naar ontwerp van J.Th. Cuypers en J. Stuyt. Drijvende kracht achter deze nieuwbouw was de toenmalige pastoor C.C. Prinsen. De kerk is gebouwd in een voor die tijd vernieuwende vorm, geïnspireerd op de Byzantijnse kerkelijke architectuur. Het is een driebeukige kruisbasiliek. De koepel is voorzien van fresco's van de Belgische kunstenaar Georges de Geetere.



29 KOFFIEBRANDERIJ IN DE DRIJ SWARTE MOLLEN

Hinthamerstraat 190

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Dit pand is een zeldzame herinnering aan een eens voor 's-Hertogenbosch belangrijke tak van industrie: de koffiebrandery. Sinds 1818 was hier ruim anderhalve eeuw lang de brandery In de Drij Swarte Mollen gevestigd, met een winkel en een woning. Gelegen op de hoek van het steegje Achter de Mollen is dit fraaie brede huis omstreeks 1900 ontstaan na samenvoeging van twee oudere, vermoedelijk 17^e-eeuwse panden. De voorgevel heeft een neorenaissancevormgeving. De winkelpui vertoont enkele elementen van art nouveau. Het interieur en inrichting van de koffiewinkel, zoals de toonbank en de kasten, zijn zeldzaam gaaf gebleven.

30 DE STADT RAVENSTEIJN

Hinthamerstraat 160

Let op: ingang achterzijde via
Schilderstraat en Molenijser

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Dit pand heeft een voorgevel uit het eind van de 19^e eeuw met ornamenten in neorenaissancestijl. Het heeft ook een fraaie hardstenen winkelpui uit deze periode. Tot voor kort was hier een winkel gespecialiseerd in diervoeders in gevestigd. Een lichtreclame uit vermoedelijk de jaren zestig ('Sluijs') herinnert hier nog aan. Achter de voorgevel bevindt zich, zoals gebruikelijk bij vele Bossche panden in de binnenstad, een (laat-) middeleeuws pand dat in 1566 vermeld stond onder de naam 'de Stadt Ravensteijn'. Onlangs werd het pand uitgebreid bouwhistorisch onderzocht en werden er diverse, verrassende middeleeuwse onderdelen van het pand blootgelegd. Deze zullen de bezoeker tijdens de rondgang op Open Monumentendag worden getoond.

31 DE NOTEBOOM

Hinthamerstraat 153

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Een gang met marmeren lambrisering leidt via een overkapte binnenplaats met groot tegeltableau naar de langs de Binnendieze gelegen tuin. Rond 1500 waren hier de alexianen of celledoeders gevestigd. In feite is sprake van twee samengevoegde panden, beide onderverdeeld in een traditioneel voor- en achterhuis. Het rechter voorhuis (nu hoekpand nr. 149) is hiervan afgescheiden, zodat een L-vormige plattegrond is overgebleven. De middeleeuwse trapgevel van het rechter achterhuis aan de Binnendieze is omstreeks 1988 gereconstrueerd. Hierachter bevindt zich aan tuinzijde een tweede vast, 18^e-eeuws achterhuis met een aangebouwde keuken en een karakteristieke rode uitbouw boven het water.

32 NATIONAAL CARNAVALSMUSEUM *Oeteldonks Gemintemuzejum*

Zusters van Orthenpoort 27

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



Het poortgebouw, waarin het Oeteldonks Gemintemuzejum is gehuisvest, dateert van kort na de Tweede Wereldoorlog en verwijst qua vorm enigszins naar het 15^e-eeuwse poortgebouw van het Zusters van Orthenklooster dat voorheen hier op deze plek stond en destijds werd gesloopt vanwege bouwvalligheid. Het ontwerp voor het huidige pand werd gemaakt door gemeentearchitect P. van Kessel. Dit gebouw is geen monument, maar toont in het interieur het Oeteldonks en (inter)nationaal Carnaval.

33 ZWANENBROEDERS- HUIS

Hinthamerstraat 94

- Alleen gratis open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.



Sinds 1483 is de 'Illustere Lieve Vrouwe Broederschap' (opgericht in 1318) op deze plaats gehuisvest. De bijnaam 'Zwanenbroeders' hebben de gezworen leden van de Broederschap gekregen vanwege de traditie daterend uit 1384 om jaarlijks een maaltijd te gebruiken met zwaan op het menu. Het middeleeuwse Zwanenbroedershuis werd in 1846 gesloopt en vervangen door het huidige neogotische pand naar ontwerp van de bouwmeester J.H. Laffertee. Het huidige gebouw is een duidelijk voorbeeld van de 19^e-eeuwse neogotiek. Aan de buitenzijde wekt het gebouw de suggestie een kerk te zijn. De gepleisterde voorgevel heeft op de verdieping drie hoge spitsboogvensters, geflankeerd door steunberen. De interieurafwerking van de Grote Zaal op de verdieping is in 1868-1870 door L.C. Hezenmans (restaurantarchitect van de Sint-Jan) ontworpen. De Kleine Zaal aan de voorzijde van het gebouw heeft een fraai stucwerkplafond met hanggewelven.



34 DE BROOD- SPECIALIST

Hinthamerstraat 89-91

- Open op zaterdag tot 16.00 uur.
- Kom vooral binnen kijken!



Dit monumentale woonhuis met bakkerij heeft een lange bouwgeschiedenis die teruggaat tot circa 1290-1300 (het achterste deel van het huis). Na de stadsbrand van 1419 werd het pand herbouwd tot een representatieve stadswoning met beschilderde, houten verdiepingsbalklagen. Het werd vervolgens geleidelijk uitgebreid tot de huidige omvang in 1637. De gepleisterde voorgevel heeft in de 19^e eeuw het huidige uiterlijk gekregen. Uit de raamindeling op de verdiepingen is te zien dat onder het pleisterwerk een oudere, 17^e-eeuwse (trap)gevel schuilgaat. Het interieur van de winkel is bijzonder fraai, met de neogotische houten binnenpui en polychrome tegeltableaus. Deze zijn afkomstig uit het Amsterdamse atelier De Distel. Op de tableaus staat de weg van het graan afgebeeld.

35 STADSBIBLIOTHEEK *oude mannen- en vrouwenhuis*

Hinthamerstraat 72

- Open op zaterdag van 10.00 tot 18.00 uur.
- Presentatie Biebplein: Jong en veelbelovend onder leiding van Mijke Pol:
 - 13.30 uur Janneke Bazelmans (Schrijfcafé) over haar ecothriller 'Verkapt'.
 - 14.30 uur Emily Kocken over 'de Kuur'.
 - 15.30 uur Cobi van Baars over 'Schipper en Zn.'.
 - 16.30 uur Aloysius Keller over 'Symfonie der dagelijkse dingen'.
- Van 13.30 - 15.00 uur een presentatie over schrijven van fictie en non-fictie door docent Mieke Elfers in de Bovenkamer.



Op de gevel van de bibliotheek naast de voordeur vind je een bordje waarop staat: H. Geesthuis. Het pand heeft een lange historie die teruggaat tot de 13^e eeuw. Toen bevond zich hier de belangrijkste liefdadigheidsinstelling van de stad, de Tafel van de Heilige Geest, in de volksmond al gauw 'het Geefhuis' genoemd. Hier konden de rijken hun giften voor de arme burgers in de stad schenken en daarmee zelf een plekje in de hemel verdienen. In de Franse tijd kreeg het gebouw de functie van oude mannen- en vrouwenhuis en opvang van vondelingen. Mannen en vrouwen woonden gescheiden



en konden elkaar ontmoeten op de binnenplaats. De grote voorbouw aan de Hinthamerstraat, de rechter zijvleugel en de achtervleugel dateren uit 1825. Het complex werd toen gedeeltelijk herbouwd en aangepast aan de eisen van die tijd. In 1975 is de stadsbibliotheek hier gehuisvest. Een bibliotheek is een huis vol verhalen en daarmee een mooie passende bestemming voor een gebouw waarover zoveel verhalen zijn te vertellen. De bieb houdt de traditie van verhalen vertellen en schrijven levend. Op deze dag kan je op het Biebplein en in de bovenkamer kennismaken met jonge en talentvolle schrijvers.



36 KLOOSTERHOTEL 'DE SOETE MOEDER'

Nemiusstraat 4

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 10.00, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur rondleidingen.



Dit voormalige klooster van de 'Zusters van Liefde', gelegen in de vroeg 20^e-eeuwse uitbreidingswijk 'de Muntel' werd gebouwd in 1928-1929, naar ontwerp van de architect H.W. Valk. Het bevat stielelementen van de Amsterdamse School, zoals aan de voorzijde een over bijna de gehele breedte van de gevel doorlopende dakkapel, de venstervormen, raamindelingen en siermetselwerk in baksteen. Het klooster heeft een langgerekte, geknikte vleugel aan de voorzijde. Aan de achterzijde is een uitbouw voor de kapel op de eerste verdieping. In het interieur resteert nog een aantal authentieke elementen. Het trappenhuis en de gangen op begane grond en verdieping hebben nog delen van de oorspronkelijke tegellambrisering en de houten balustrades met siersmeedwerk met Amsterdamse Schooldetailing.

37 KRUIHUIS

Citadellaan 7

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 11.00, 11.45 en 12.30 uur optreden van de Duketown Ladies uit 's-Hertogenbosch.
- Expositie: 'Voorspel', 'de Beleving', 'The Dept 01', 'Symbolen' en 'Kubra'.



Tijdens het Twaalfjarig Bestand in de Tachtigjarige Oorlog werd in 1618-1620 dit stedelijk kruitmagazijn gebouwd naar ontwerp van Jan van der Weeghen. Het zeshoekige gebouw lag in een drassig gebied binnen de wallen aan de rand van de stad. Het werd omgeven door een gracht. Door ophoging van het omringende terrein in de 19^e en 20^e eeuw lijkt het gebouw nu minder hoog. De fraaie, in zandsteen uitgevoerde klassieke toegangspoort, voorzien van pilasters en fronton is gereedgekomen in het beroemde jaar 1629. Het interieur met zijn houten balklagen en kapconstructies is nog grotendeels authentiek.



38 DE CITADEL

nu *Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)*

Zuid-Willemsvaart 2

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopende films over oude auto's (website: De auto van m'n opa).
- Doorlopende presentatie: 'Citadel vroeger en nu'. Foto's van de Citadel in zijn oorspronkelijke functie als kazerne, tijdens de restauratiewerkzaamheden en het tegenwoordige gebruik van het gebouw.
- Uitleg beginselen stamboomonderzoek.
- 'Baantjer bij het BHIC': een speciale winactie waarbij criminele archiefstukken aan bod komen.
- Openstelling van een depotdeur!



In 1639, tien jaar na de inname van de stad door de Staatse troepen onder Frederik Hendrik, werd de citadel aangelegd. De citadel was onderdeel van de vestingwerken en dwangburcht voor de katholieke stad en kreeg de bijnaam 'Papenbril'. De officiële naam was fort Willem Maria. Voor de aanleg van het fort werd een gebied van circa 4 hectare van de binnenstad langs de Orthenstraat gesloopt. Het ontstane open terrein, Esplanade genoemd, diende vervolgens als vrij schootveld tussen citadel en stad.



De citadel heeft een vijfhoekige vorm met bastions. In de 19^e eeuw werd bij de verbreding van de Zuid-Willemsvaart één bastion afgebroken. Het oudste nog authentieke gebouw is het 18^e-eeuwse kruitmagazijn. De sortiepoort en het voormalig arsenaal aan de noordzijde van de citadel zijn geheel herbouwd tijdens de grote restauratie en verbouwing voor het Rijksarchief in 1983. Het in 1900 in neorenaissancestijl gebouwde poortgebouw bij de ingang is een ontwerp van ingenieur-kapitein M. Onnen. Het hoofdgebouw op de citadel werd gebouwd kort na 1789 als militaire gevangenis, oftewel de Geweldiger. Het heeft vier vleugels in carré-vorm, met in het midden een binnenplaats. In de 19^e eeuw kreeg het gebouw als kazerne het huidige uiterlijk: de drie achtervleugels werden op gelijke hoogte gebracht met de voorvleugel. Tijdens de ingrijpende restauratie/herbouw in 1983 werd de binnenplaats overdekt.



39 BETHELKERK

Emmaplein 17

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Via beeld en muziek wordt aandacht geven aan 500 jaar reformatie.



Beth-El - Huis van God



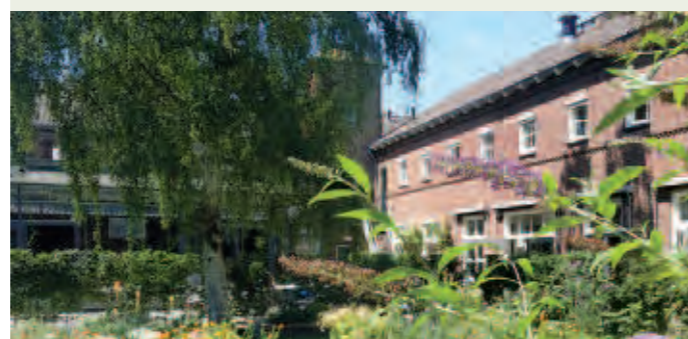
In het doodlopende noordelijke zijstraatje van het Emmaplein bevindt zich, enigszins verscholen in de omgeving, het protestantse kerkgebouw Bethel. Dit straatje, oorspronkelijk Grobbendonckstraat geheten, liep oorspronkelijk door in noordelijke richting. Het werd afgesneden bij de herbouw van de omringende bebouwing na de vernielingen tijdens de bevrijding van 's-Hertogenbosch in 1944. Huize Bethel is gebouwd in 1908 volgens de toentertijd gangbare eclectische architectuur. Er werd nog volop gebruik gemaakt van traditionele, klassieke elementen, zoals de zuilen in het toegangsportaal en de tuitgevel. Maar we zien ook nieuwe details hun intrede doen, zoals de art nouveau muurankers in de voorgevel.

40 LILIANE FONDS EN MIVA

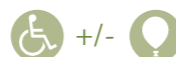
voormalig Sint-Marthaklooster

Havensingel 26

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen.
- Voorstellingen Koningstheateracademie.



Het voormalige Sint-Marthaklooster is gebouwd in 1953 en verving, met enkele schoolgebouwen, het oudere scholen- en kloostercomplex bij de vroegere Sint-Leonarduskerk. Het ontwerp lag in handen van de Limburgse architect Stefan Dings die tussen 1946 en 1949 de cursus 'Kerkelijke Architectuur' volgde in het Bossche Kruithuis, de bakermat van de zogeheten 'Bossche school'-architectuur. Hoewel de architectuur van het Sint-Marthaklooster kan worden gekarakteriseerd als sober en traditioneel, zou het te ver voeren om hier te spreken van een voorbeeld van de Bossche school. Het complex bestaat uit drie vleugels gegroepeerd rond een kloosterhof. In de achtervleugel bevindt zich de kapelruimte met halfronde glas-in-loodvensters. De open ruimte op de eerste verdieping was vroeger onderverdeeld in kleine chambrettes als slaapruiden voor de nonnen. De vroegere bewoners, zusters van JMJ, waren belast met het onderwijs. Nu bieden hier het Liliane Fonds en MIVA ondersteuning in ontwikkelingslanden. Het Liliane Fonds geeft hulp aan kinderen en jongeren met een handicap. MIVA ondersteunt met vervoers- en communicatiemiddelen. De kloostertuin is een open theaterstadstuin geworden waar de Koningstheateracademie regelmatig openluchtvoorstellingen houdt.



41 KOUDIJS KAFÉ

Tramkade 26

Ingang via Buitendijkstraat

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen.
- Food & Design Festival met LocalCityFood-Market, workshops & lectures en eten op spannende plekken.



Dit als rijksmonument beschermde gebouw dateert uit 1909. Toen gaf H. Bruyelle opdracht voor de bouw van een meelfabriek naar ontwerp van de Tilburgse architect F.C. de Beer. Deze architect is ook verantwoordelijk geweest voor de aan de Parallelweg gelegen Grasso-fabriek. Sinds 1948 werd de meel-fabriek geëxploiteerd door de firma Koudijs die hier omvangrijke uitbreidingen heeft gerealiseerd. Daarbij is de voormalige insteekhaven gedempt, de maalderij en magazijnen werden herbestemd voor opslag en de wasserij voor kantoorruimte. De omvangrijke graansilo's zijn buiten werking gesteld. De oude kern van de fabriek werd gevormd door een U-vormig gebouw met een trappenhuis en een waterreservoir voor de sprinklerinstallatie dat boven het dak uitsteekt. De U-vorm is nu buitenruimte geworden waardoor deze goed zichtbaar is.



42 WERKWARENHUIS

voormalige Veevoederfabriek De Heus

Tramkade 20-24

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling kunstfoto's over de transformatie van de oude fabriek.
- Food & Design Festival met LocalCityFood-Market, workshops & lectures en eten op spannende plekken.



Met het Werkwarenhuis op de Tramkade ontstaat de komende 10 jaar een creatieve wijk die sociaal, cultureel en duurzaam is. Samen met diverse creatieve ondernemers en ontwerpers bouwt men via de kracht van design, architectuur, communicatie aan het Monument van de Toekomst, een gesamt-kunstwerk, met de menselijke maat als vertrekpunt. Bezoek tijdens de Open Monumentendag Restaurant Van Aken, waar een diversiteit aan inwoners, bezoekers en andere gasten samen eten, drinken en nieuwe ideeën vormgeven. Speciaal voor Open Monumentendag is de toekomstige werkplaats van Social Label in het Werkwarenhuis open. Neem een kijkje naar een voor velen nog onontdekte plek in de stad en laat u verrassen. Het Werkwarenhuis is genomineerd voor de Brabantse Erfgoedprijs 2017.



43 WILLEM TWEE POPODIUM

voormalige Sigarenfabriek
Goulmy en Baar

Boschdijkstraat 100

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- In de oefenruimtes en in de Kleine Zaal spelen de hele dag bands.



Deze fabriek is in 1898 gebouwd naar ontwerp van P.Th. Stornebrink en W.G. Welsing, met uitbreidingen in 1908. De van oorsprong Bossche sigarenfabrikanten Goulmy en Baar verhuisden in 1893 kort na de oprichting van hun bedrijf in Amsterdam terug naar 's-Hertogenbosch. Daar was in die tijd sprake van een bloeiende sigaren-industrie. In de jaren 30 werd de fabriek eigendom van de Valkenswaardse sigarenfabrikant Willem II.

43 WILLEM TWEE KUNSTRUIMTE

voormalige Sigarenfabriek
Goulmy en Baar

Boschdijkstraat 100

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen.
- Expositie van Mr. June in de Grote Ruimte.



De fabriek is aan de buitenzijde markant vormgegeven als een bakstenen kasteel met kantelen en traptoren en was in die tijd efficiënt en uiterst modern ingericht met een centraal verwarmingssysteem, ventilatiesysteem en stofafzuiging. In de in 1908 toegevoegde zuidelijke vleugels bevonden zich zeer moderne waslokalen, wc's en een schaftlokaal. In constructief opzicht zijn de technische ontwikkelingen uit de verschillende bouwperiodes afleesbaar. Het deel uit 1889 heeft gewalste stalen kolommen, vakwerk onderslagliggers en stalen vloerbalken met bakstenen troggewelfjes. De nieuwbouw uit 1908 is uitgevoerd als betonskelet, in combinatie met traditionele bakstenen gevels als in het 19e-eeuwse deel van de fabriek. Let ook op de muurschilderingen in het trappenhuis.

Nu wordt de fabriek gebruikt als poppodium en kunst-ruimte.

44 GRASSO DIRECTIEGEBOUW

Parallelweg 25-27

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



De basis van dit bedrijf was de smederij van Willem Grasso, in 1858 gevestigd aan het Hinthamereinde. Hier werden kleine stoommachines en werktuigen vervaardigd. Na 1868 werden in een nieuwe vestiging aan de Zuid-Willemsvaart machines gemaakt voor de productie van het nieuw ontwikkelde voedingsmiddel margarine. Willems zoon Henri Grasso richtte zich sinds 1887 op de koeltechniek. De machinefabriek van Henri Grasso is kort in Vught gevestigd geweest, maar keerde in 1913 terug naar 's-Hertogenbosch. Hier is in 1912-1913 een door architect F.C. de Beer ontworpen fabriekscomplex gerealiseerd. Het monumentale complex bestaat, van links naar rechts, uit een directiegebouw en een drietal gekoppelde fabriekshallen, waarvan het directiegebouw vandaag is opengesteld. Dit kantoorgebouw heeft een monumentale hal met trappenhuis met daarin een prominente plaats voor het bronzen borstbeeld van oprichter Willem Grasso. In verband met de komende verbouwing is het borstbeeld niet te zien. Het monumentale, bijna tien meter hoge venster is in 1958 (het jaar waarin het bedrijf 100 jaar bestond) voorzien van glas-in-loodramen door Marius de Leeuw.

45 1931 CONGRESCENTRUM BRABANTHALLEN

voormalige veemarkthallen

Oude Engelseweg 1

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Elk half uur rondleidingen.
- Doorlopend filmvoorstelling 'De veemarkt: toen en nu'.



Het in 1931 naar ontwerp van de Bossche gemeente-architect P.H. van Kessel gebouwde complex was destijds de grootste veemarkt van Nederland. De eerst gebouwde hallen achter de voorbouw, zijn onderverdeeld in drie overspanningen van 20 en 30 meter breedte. De kap wordt gedragen door gelamineerd houten knieboogspanten met stalen trekstangen. De veemarkt had een goede logistiek, maar ook de hygiëne stond op een hoog peil door een onder de vloer aangelegde riolering voor de afvoer van fecaliën. De voorbouw is qua architectuur een voorbeeld van het toenmalige expressionisme. De hoofdeurop naar de hallen bevindt in een toren met naaldspits. Rechts hiervan is een aanbouw waarin kantoorfuncties waren ondergebracht. Links van de toren is de ruime eetzaal en het café, voorzien van de oorspronkelijke glas-in-loodvensters. Het markante veemarktcomplex is nu in gebruik als congrescentrum.

Dit is lekker fietsen in 's-Hertogenbosch!

Elke dag veel fietsers



Fietsen is gezond!

Door elke dag een half uur te fietsen, heb je 50% minder kans op obesitas of diabetes!



30 min

-50%

Wat is er sneller?



De fiets of de auto?

< 5 km
> 5 km



Op afstanden tot 5 km is de fiets vrijwel altijd sneller, of even snel als de auto.



Met stallen/parkeren meegerkend is de fiets altijd sneller in de binnenstad of naar het treinstation.



Weinig verkeerslichten en veel rotondes maken de fiets nog sneller!



FIETSDEPOT

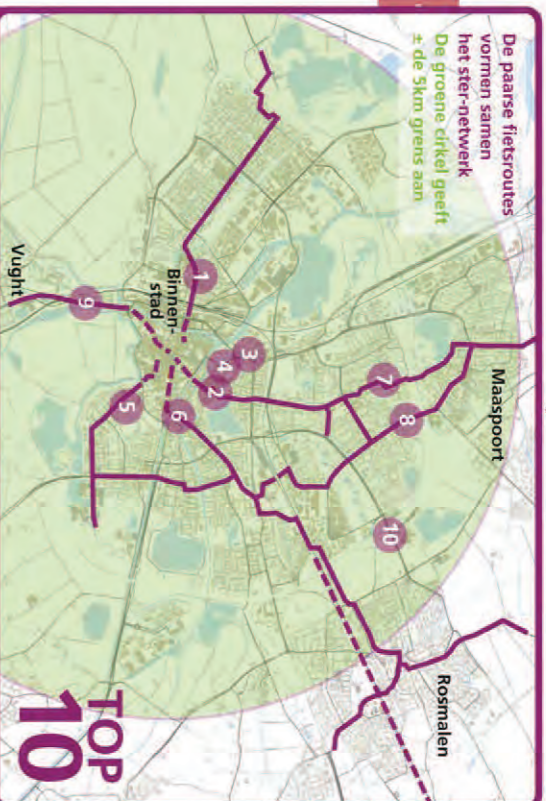
Ben je je fiets kwijt? Of heb je last van geparketeerde fietsen? We hebben een fietsdepot in 's-Hertogenbosch. Waar? www.s-hertogenbosch.nl/fietsdepot



Fietsen in de binnenstad mag!

Uniek in Nederland. In de Bossche binnenstad mag je overal fietsen. Je vindt er dus fietsers en voetgangers door elkaar. Ook als het

Gratis je fiets stallen met



De paarse fietsroutes vormen samen het ster-netwerk. De groene cirkel geeft ± de 5km grens aan.

Fietsroutes in onze gemeente worden elke dag door duizenden fietsers bereden. Reden genoeg om ze veilig te maken en te houden. Zo strooien we zout op de fietspaden in de winter en zorgen we ervoor dat fietsers en auto's elkaar zo min mogelijk tegen komen. Hieronder zie je de TOP TIEN van drukste Bossche fietsroutes in 2012. Dat zijn heel veel fietsers!

1. Chr. Huygensweg	10600	6. Hinthamerinde	3900
2. Jan de La Barlaan	8500	7. Klokkelaan	3700
3. Orthenseweg	6200	8. De Herendonkweg	2600
4. Citadellaan	5700	9. Vughtervweg	2600
5. Petrelaarseweg	4900	10. De Bossche Pad	2300

Wist je dat bij station 's-Hertogenbosch gewoon gratis je fiets kunt stallen?

Wist je dat ook bij station Rosmalen een OV-fiets kunt huren?

47 BRUGWACHTERS HUISJES

Antonie-, Hinthamer- en Orthenbrug

Zuid-Willemsvaart

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.



De Zuid-Willemsvaart vormde sinds de aanleg omstreeks 1825 een belangrijk onderdeel van het logistieke netwerk in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden. Met de komst van het Maximakanaal is de grote vaart uit de Zuid-Willemsvaart vertrokken. In de binnenstad van 's-Hertogenbosch staan langs deze vaarroute drie naoorlogse Bossche brugwachtershuisjes. Ze maken nu onderdeel uit van een nieuw herontwikkelingsplan: het Zuidwillemspark. Het zijn kleine huisjes met grote kansen. Daarom organiseert Stichting Brugwachtershuisjes een 'staat van tussentijd' om ze te vernieuwen vanuit draagkracht. Tientallen kunstenaars, schrijvers en creatieven geven de huisjes een nieuwe collectieve functie. Het werk van Marianne van Heeswijk, Ab Bertholet, Don Blaauw, Lea Adriaanse, Lidwien van Noorden, Jasper Toeli, Marieke Viergever, Jeroen Konings en Renske van Dillen beleef je tijdens de Open Monumentendag. Zie programma: www.bosschebrugwachtershuisjes.nl.



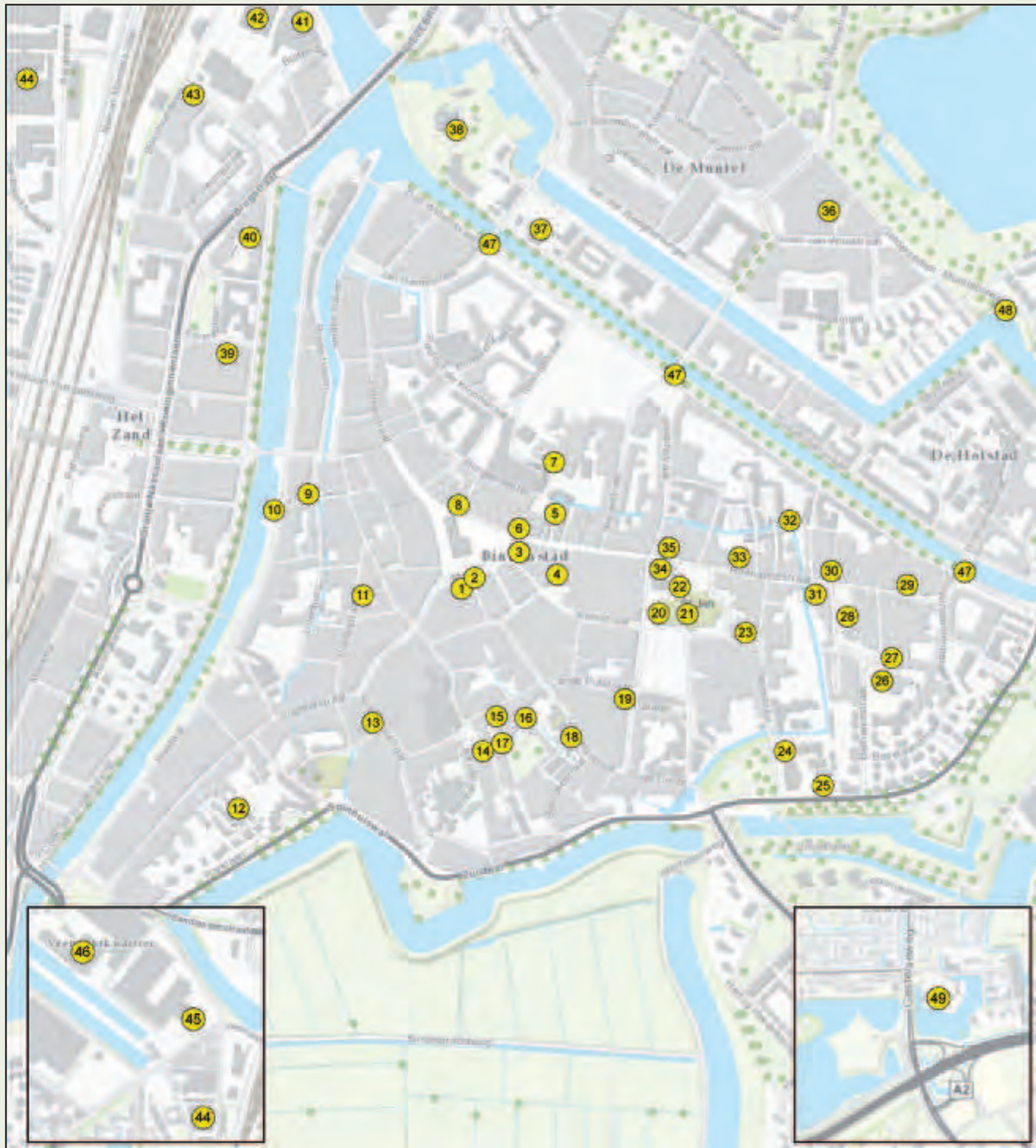
46 DE GRUYTER FABRIEK

Veemarktkade 8

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 10.30, 11.30, 13.30 en 14.30 uur rondleiding. Startpunt vanuit Brasserie De Gruyter Fabriek, ingang F.



Dit complex vormt een herinnering aan het bekende Bossche levensmiddelenbedrijf De Gruyter. Sinds 1934 vond een groot deel van de productie plaats in deze fabriek. Het complex bestaat uit een vijftal bouwdelen uit de periode 1934-1964, grotendeels naar ontwerp van huisarchitect T.P. Wilschut. Twee productiehallen onder platte betondaken en een machinehal met zadeldak op stalen vakwerkspanten dateren uit 1934-1936. De hallen zijn verder uitgevoerd als betonskelet met bakstenen gevels. Uit de naoorlogse periode dateren de productiehal (1949-1950), het magazijngebouw (1953, uitgebreid in 1964) en de kantoorvleugel (1955). Momenteel is het complex, met respect voor de oorspronkelijke architectuur, aangepast als vestigingsplaats voor nieuwe, innovatieve bedrijven.



PLATTEGROND BINNENSTAD

PAGINA

1	Stadhuis Markt 1	8
2	Raadselder Markt 1a	8
3	De Kleine Winst Markt 29	9
4	Grote Kerk Kerkstraat 20	9
5	Knillispoort Korte Waterstraat 15	10
6	De Oranjeboom Markt 35	10
7	czg-terrein Ingang via Gasthuispoort, aan het einde van de Gasthuisstraat	11
8	vvv Markt 77	12
9	't Keershuis Lepelstraat 45	12
10	Bolwerk Sint-Jan Sint-Janssingel 25	13
11	De Twee Snoeken Postelstraat 49	13
12	Woonhuizen Tilmanshofje Parklaan 16, 17, 18, 19 en 20	14
13	Voormalige smederij Sint-Jorisstraat 9	14
14	Willem Twee concertzaal Prins Bernhardstraat 4-6	15
15	De Griffie, Provinciaal Depot Bodemvondsten Waterstraat 16	15
16	Het Noordbrabants Museum Verwersstraat 41	16
17	Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch De Mortel 4	16
18	Lutherse/Waalse kerk Verwersstraat 49	17
19	Kringhuis Parade 12	17
20	Toren Sint-Jan Ingang hoek Torenstraat-Parade	18
21	Sint-Janskathedraal Torenstraat 16	19
22	Sint-Jansmuseum Torenstraat 16	20
23	Museum Slager Choorstraat 8	20
24	Vanderven Oriental Art Nachtegaalslaantje 1	21
25	Voormalige Rijks-HBS Hekellaan 4	21
26	Groot Tuighuis Bethaniestraat 4	22
27	Reinier van Arkel Bethaniestraat 2	23
28	Jheronimus Bosch Art Center Jeroen Boschplein 2	23
29	Koffiebranderij In de Drij Swarte Mollen Hinthamerstraat 190	24
30	De Stadt Ravensteijn ingang achterzijde via Schilderstraat en Molenijser	24
31	De Noteboom Hinthamerstraat 153	25
32	Nationaal Carnavalsmuseum Zusters van Orthenpoort 27	25
33	Zwanenbroedershuis Hinthamerstraat 94	26
34	De Broodspecialist Hinthamerstraat 89-91	26
35	Stadsbibliotheek Hinthamerstraat 72	27
36	Kloosterhotel 'De Soete Moeder' Nemiusstraat 4	28
37	Kruithuis Citadellaan 7	28
38	De Citadel (BHC) Zuid-Willemsvaart 2	29
39	Bethelkerk Emmaplein 17	30
40	Stichting Liliane Fonds & MIVA Havensingel 26	30
41	Koudijs Kafé Ingang via Buitendijkstraat/ Tramkade 26	31
42	Werkwarenhuis Tramkade 20-24	31
43	Willem Twee kunstruimte en poppodium Boshdijkstraat 100	32
44	Grasso directiegebouw Parallelweg 25-27	33
45	1931 Congrescentrum Brabanthallen Oude Engelseweg 1	33
46	De Gruyter Fabriek Veemarktkade 8	34
47	Brugwachtershuisjes Zuid-Willemsvaart Anthonie- Hinthamer- en Orthenbrug	34
48	Reconstructie Ravelijn Muntelbolwerk	39
49	Provinciehuis Noord-Brabant Brabantlaan 1	39

49 PROVINCIEHUIS NOORD-BRABANT

Brabantlaan 1

- Open op **zaterdag en zondag** van **11.00** tot 17.00 uur.
- Vrije rondwandeling door het openbaar gebied en langs de kamers van de commissaris van de Koning en van Gedeputeerde Staten.
- Speciale rondleiding naar de bunker uit de Koude Oorlog en naar de 23ste verdieping met prachtig uitzicht over 's-Hertogenbosch. De toegang voor deze rondleidingen is beperkt vanwege de grootte van de ruimtes. Geef u op via: www.brabant.nl/openmonumentendag
- Foto-expositie en films.
- Toelichting door medewerkers van de provincie.



Dit markante gebouw verrees in de periode 1963-1971 aan de zuidrand van de stad bij de Pettelaarse Schans. Het is, naast onder meer de Euromast in Rotterdam, het bekendste werk van architect H.A. Maaskant. Indertijd werd, geheel volgens de tijdgeest, nogal wat kritiek geuit op de zeer markante vorm en de afmetingen van het gebouw. Dit werd gezien als "een belichaming van bestuurlijke macht die niet meer van deze tijd is." De 104 meter hoge toren heeft 23 verdiepingen. Rechts naast de ingang heeft architect Maaskant zijn handtekening in beton achtergelaten.



48 RECONSTRUCTIE RAVELIJN

Muntelbolwerk

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 12.30, 13.30 en 14.30 uur toelichting door de werkgroep Vestingwerken van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.
- Digitale presentatie ontwikkeling bolwerk via een interactieve kaart.
- Laat je fotograferen in historische kledij.
- Activiteiten voor kinderen.



De afgelopen jaren heeft gemeente 's-Hertogenbosch de stadsentree bij de Hinthamerpoort verbeterd. In het kader van de reconstructie van de Vestingwerken werden hier de structuren van de Halve Maan (2008) en het Ravelijn (2017) aan het Muntelbolwerk teruggebracht. Het Ravelijn is een reconstructie van een van de tussen 1734 en 1739 aangelegde werken rond de vesting 's-Hertogenbosch. Deze werden jaren na diens dood uitgevoerd naar de ideeën van de bekende Nederlandse vestingbouwkundige Menno Baron van Coehoorn (1641-1704). Die maakte rond 1700 in opdracht van de Staten-Generaal plannen voor de verbetering en verbinding van de zuidelijke vestingsteden.



druk is. Dat is wel zo gastvrij!



Elke Nederlander heeft 1,1 fiets

In 's-Hertogenbosch dus 150.000



bewaking!

Locatie	# plaatsen
Kerkstraat	1100
Burg. Leefflein	410
Wolvenhoek	650

bewaakte stalling



De voordelen van een fietsenstalling op een rij

Handige kluisjes voor als je veel tassen hebt

Bewaakt, ook met camera's

Gratis buggy te leen

Gratis oplaadpunt voor je elektrische fiets

Ruime openingstijden, op uitgaansvondren, wel tot 4.00 uur*

*Kijk op de site voor details.

Veel comfortabele fietspaden

Het is veiliger als fietsers en auto's de weg niet delen. Vandaar de rode fietspaden. In 's-Hertogenbosch alleen al ligt zo'n:



En dat in het beste fietsland van de wereld!

's-Hertogenbosch is Fietsstad van Nederland



Wist je dat het in Nederland maar 7% van de tijd regent?

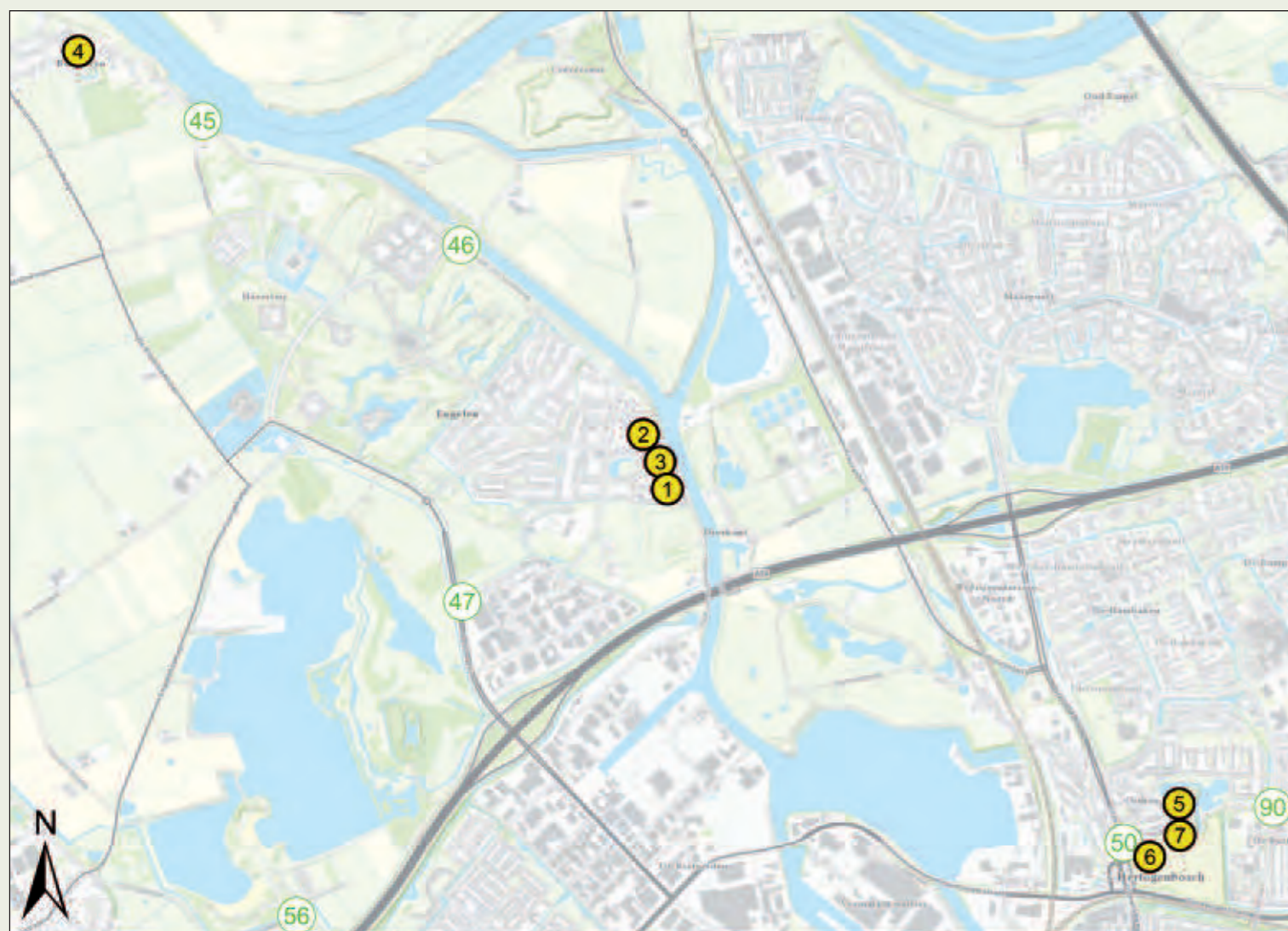


Lekker fietsen

WWW.S-HERTOGENBOSCH.NL/FIETSEN

ZONDAG BUITENGEBIED

ENGELEN - BOKHOVEN - ORTHEN



ENGELEN

- | | | | |
|---|-----------------------|---|----|
| 1 | Engelenburcht | Heuvel 18 (ingang in de Achterstraat) | 41 |
| 2 | Protestantse Kerk | De Kerkhof 3 | 41 |
| 3 | Tuin predikantswoning | Graaf van Solmsweg 65, ingang achterzijde | 42 |

BOKHOVEN

- | | | | |
|---|-----------------------------|---------------------------|----|
| 4 | Parochiekerk Sint-Anthonius | Abt Gravin Helenastraat 1 | 42 |
|---|-----------------------------|---------------------------|----|

ORTHEN

- | | | | |
|---|---------------|------------------|----|
| 5 | Fort Orthen | Ketsheuvel 50-56 | 43 |
| 6 | Het Theelicht | Fort Orthenlaan | 43 |
| 7 | Begraafplaats | Orthen Herven 1 | 44 |

ENGELEN EN BOKHOVEN

1 ENGELENBURCHT

Heuvel 18, Engelen
ingang in de Achterstraat

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Vanaf 11.00 uur start ieder uur een rondleiding door de oude kern van Engelen.



Deze locatie heeft geen bijzonder waarde als monument, maar dient als vertrekpunt voor de rondleidingen door de oude kern van Engelen.

2 PROTESTANTSE KERK

De Kerkhof 3, Engelen

- Open op zondag van 12.00 tot 17.00 uur.
- Gidsen geven een toelichting.



Van dit kerkgebouw resteert alleen nog het koor van de in 1587 verwoeste Lambertuskerk. Aan de westzijde zijn restanten van het vroegere kerkgebouw gereconstrueerd, waarvan funderingen zijn aangetroffen bij archeologisch onderzoek. Hieruit bleek dat het kerkje een éénbeukige romaanse tufstenen voorganger heeft gekend. Van het 15^e-eeuwse kerkgebouw zijn het zuidelijke dwarschip en de toren teruggevonden en ter plaatse weergegeven. Het huidige kerkgebouw dateert mogelijk uit 1551 maar is na de verwoesting van 1587 herbouwd in 1615. De kerk heeft met de houten raamroeden en witte muren een 19^e-eeuws karakter. Het gebouw heeft een driezijdig gesloten koor, dat is voorzien van steunberen en spitsboogvensters.



3 TUIN PREDIKANTS- WONING

Graaf van Solmsweg 65

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- De poort is geopend. Vandaaruit kunt u een blik in de tuin werpen.



Vanaf de kerk is de tuin van de voormalige predikantswoning te betreden. De woning is niet opengesteld voor bezichtiging. Deze is aan de voorzijde georiënteerd op de Dieze en dateert hoogstwaarschijnlijk uit 1678. Het pand werd in 1760 vernieuwd naar ontwerp van de Bossche stadstimmerman en architect W. Hubert. De ommuurde tuin ademt een 18^e en 19^e-eeuwse authentieke sfeer.

4 PAROCHIEKERK SINT-ANTHONIUS ABT

Gravin Helenastraat 1, Bokhoven

- Open op zondag van 12.30 tot 17.00 uur. (beperkt open vanwege bedevaart).
- Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.



Deze fraaie dorpskerk dateert uit de 15^e eeuw. De toren is het oudste onderdeel. Het eenbeukige schip werd in 1495 na een brand herbouwd. Het transept en koor dateren, ondanks de nog gotische vormtaal, deels uit 1610. De overwelfde doopkapel aan de noordzijde werd toegevoegd omstreeks 1500. Het kerkgebouw heeft een rijk barokinterieur. Het rococo stucplafond, voorzien van ornamenten en sterren, dateert uit 1771. Het eveneens barokke altaarretabel met beeld van Sint-Michaël (circa 1700) is afkomstig uit de Michaëlkerk in Dennenburg. Het vroegere hoofdaltaar, nu geplaatst in het transept is eveneens vroeg 18^e-eeuws. Het orgel op de houten orgeltribune komt uit circa 1780. Het is in 1979 in de Bokhovense kerk geplaatst na eerder in andere kerken dienst te hebben gedaan. De 19^e-eeuwse preekstoel is voorzien van voorstellingen uit het leven van de heilige Norbertus. De kerk heeft belangrijke grafmonumenten, waaronder grafzerken voor de heren van Bokhoven. Het meest monumentale is de grafzerk uit 1649-1652 voor Engelbert van Immerzeel, († 1652) en diens vrouw Hélène de Montmorency († 1649), gemaakt door de bekende beeldhouwer Artus Quellien.

ORTHEN

5 FORT ORTHEN

Ketsheuvel 50-56

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Fototentoonstelling.
- Sonja van der Voort vertelt verhalen over boeren, burgers en buitenlui in Orthen.
- Openstelling diverse ateliers.



Dit fort werd aanvankelijk Orthenschans genoemd en bestond nog niet in de tijd van het beleg van 1629. De dijk waar het huidige fort middenin ligt, was wel aanwezig. Deze was onderdeel van de linie van Frederik Hendrik. Het fort werd tussen 1630 en 1637 aangelegd met een vierkante plattegrond, aarden wallen en bastions op de hoeken. Het werd omgeven door een natte gracht. In de 18^e eeuw is het regelmatig hersteld en uitgebreid met voorwerken en een tweede natte gracht. In 1852 werd Fort Orthen geheel herbouwd met een ronde stenen toren, een reduit, als kern. Deze werd omringd door een droge gracht. Fort Orthen vervulde echter nooit een rol van betekenis in de defensie van de stad. Kort na 1932 kocht de gemeente de omringende gronden en in 1966 het fort zelf. Momenteel huren kunstenaars hier atelierruimtes en vindt u er het Orthens archief van heemkundekring de Orthense Schaar.



6 HET THEELICHT

theehuis begraafplaats

Fort Orthenlaan 1

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

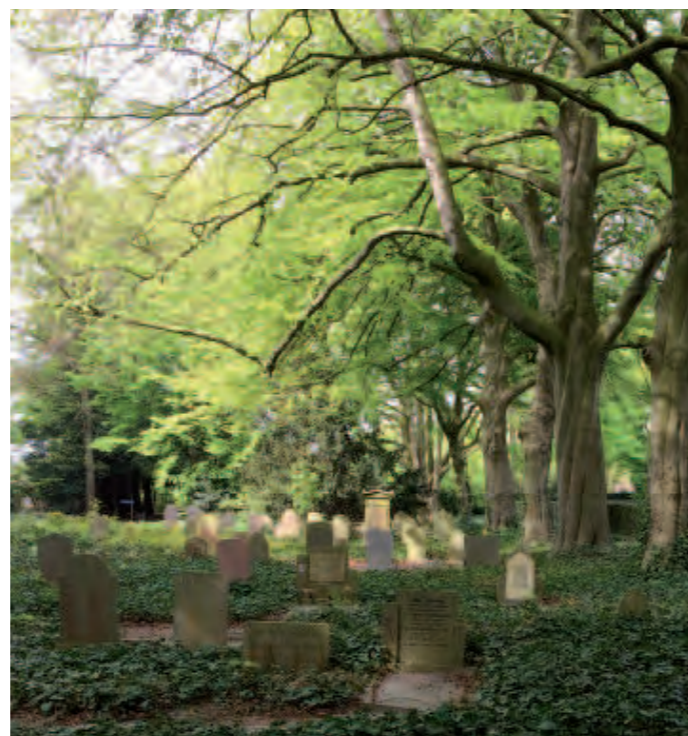


Dit uit 1872 daterend gebouw deed oorspronkelijk dienst als ruimte voor het opbaren van overledenen. Het was destijds verplicht om doden, waarvan de dood nog niet met zekerheid kon worden vastgesteld, 36 uur op te baren. Daarna mocht pas worden begraven, omdat de ervaring had geleerd dat de dood na dit tijdstip zeker was ingetreden. Deze termijn is tot op de dag van vandaag in de Wet op de lijkbezorging gehandhaafd. In het meer recente verleden heeft het gebouw lange tijd als opslag en werkruimte van de begraafplaats gefunctioneerd. Aan de buitenzijde vertonen de zorgvuldig vormgegeven bakstenen gevels kenmerken van neorenaissance-architectuur. Met name de gemetselde boogfriezen onder de dakvoet herinneren hieraan. Momenteel is het sfeervolle gebouw herbestemd tot theehuis.

7 BEGRAAFPLAATS ORTHEN

Herven 1

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Om 11.00, 13.00 en 15.00 uur rondleidingen door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch. Maximaal 15 personen per groep. Start nabij de kapel van de begraafplaats (a.u.b. rust respecteren).



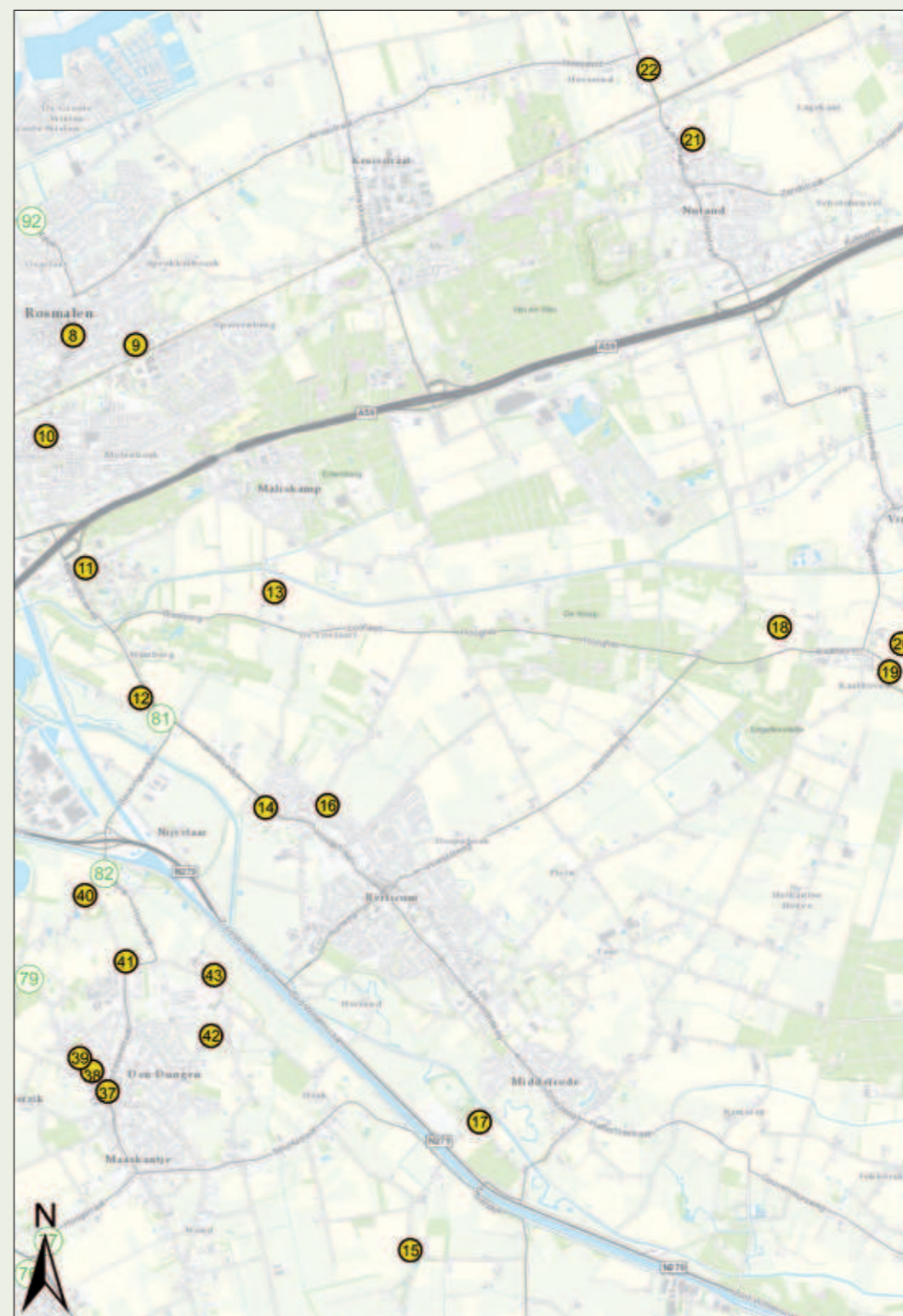
Dit kerkhof werd aangelegd in 1858 en was de eerste begraafplaats buiten de binnenstad. Het was de opvolger van het kerkhof rond de Sint-Jan en de protestantse begraafplaats achter de Sint-Josephstraat. Eén vijfde van de 11 hectare was bestemd voor protestanten, de rest voor de rooms-katholieken. Het belangrijkste bouwwerk is de Bisschopskapel uit 1882. Deze neogotische kapel is gebouwd naar ontwerp van Lambert Hezenmans, de restauratiearchitect van de Sint-Jan. Het gebouw is gebouwd met een zeshoekige plattegrond. De gevels zijn opgetrokken in baksteen, plaatselijk aangevuld met zandstenen lijsten en plinten. Op het dak bevindt zich een zeshoekige dakruiter. Aan de voor- en achterzijde

bevinden zich lagere aanbouwen, het toegangsportaal en de uitgebouwde altaaruimte met daaronder een van de buitenzijde toegankelijke crypte. In de nissen in de wanden in de crypte zijn de bisschoppen en prelaten van het bisdom 's-Hertogenbosch bijgezet. De nissen zijn aan de voorzijde afgesloten door een stenen plaat met inscriptie.

Op de begraafplaats zelf is een aantal als monument beschermde grafmonumenten uit de late 19^e en vroege 20^e eeuw bewaard gebleven, waaronder die van de families Van Beugen, Deckers, Dobbe, Halewijn, Hezenmans, Kalling-Phillipon en Lutkie-Scheffers.



ROSMALEN - BERLICUM - MIDDELRODE - VINKEL - NULAND



ROSMALEN

- | | | |
|----|--|----|
| 8 | Sint-Lambertuskerk
Markt 1 | 46 |
| 9 | Perron-3
Hoff van Hollantlaan 1 | 46 |
| 10 | De Standerdmolen
Molenstraat | 47 |
| 11 | Landgoed Coudewater
Berlicumseweg 8 | 47 |

BERLICUM

- | | | |
|----|---|----|
| 12 | Pachtboerderij van de
Wamberg
Wamberg 5 | 48 |
| 13 | Boerderij
Loofaert 7 | 48 |
| 14 | Samen-op-Weg-kerk
Raadhuisplein 4 | 49 |
| 15 | Boerderij
Woud 13 | 49 |
| 16 | Herenboerderij
Braakven 1 | 50 |

MIDDELRODE

- | | | |
|----|--|----|
| 17 | Landgoed Seldensate
Laan van Seldensate 4 | 50 |
|----|--|----|

VINKEL

- | | | |
|----|---------------------------------|----|
| 18 | Boerderij
Kaathoven 26 | 51 |
| 19 | Cunerakapel
Kaathoven 19 | 51 |
| 20 | Vlaamse schuur
Brugstraat 85 | 52 |

NULAND

- | | | |
|----|-------------------------------------|----|
| 21 | Kerk en Kerkmuseum
Kerkstraat 30 | 53 |
| 22 | Terrein Polderkerk
Kerkdijk | 53 |

8 SINT-LAMBERTUS KERK

Markt 1, Rosmalen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- In de loop van de middag wordt het Smits-orgel uit 1850 bespeeld door Hans Latour.
- Beeldpresentatie van diverse religieuze voorwerpen.
- Speurtocht voor de jeugd door de kerk.



De Sint-Lambertuskerk is toegewijd aan Lambertus (672-705), die het zuidelijk deel van de lage landen heeft bekeerd. Hij werd later bisschop van Maastricht. De toren is uit de 15^e eeuw. Rond 1545 werd het huidige schip met een zijbeuk gebouwd. De Mariakapel is van 1550, zoals op een kraagsteentje vermeld staat. Na 1629 werd de katholieke godsdienst verboden en werd de kerk als protestants bedehuis, gemeentehuis en archief gebruikt. De toren deed toen dienst als gevangenis. In 1823 kwam de kerk terug in katholieke handen en werd toen grondig vernieuwd. De laatste grote verbouwing vond plaats in 1910-1911. Architect Ludewig verdubbelde de zijkapellen met een tweetal nieuwe zijkapellen en het koor werd in oostelijke richting vergroot. Daarbij is het moeilijk zichtbaar dat het hier om nieuwbouw gaat.



9 PERRON-3

voormalig gemeentehuis

Hoff van Hollantlaan 1, Rosmalen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling in de trouwzaal: 'Rosmalen, het dorp van boeren, burgers en buitenlui...'



Perron-3 is door een verbouwing in 2007/2008 ontstaan uit het voormalige gemeentehuis van de gemeente Rosmalen. Dit alles naar ontwerp van Jonkman Klinkhamer Architecten. Het voormalige gemeentehuis dateert van 1977 en was geheel in Bossche stijl ontworpen. Perron-3 ligt eigenlijk naast het station van Rosmalen, dat twee perrons telt, vandaar de naam Perron-3. Nu zijn er verschillende verenigingen en instellingen ondergebracht, zoals de bibliotheek, Wijkplein en het gemeenteloket. Ook de Heemkundekring Rosmalen heeft er een onderkomen.

10 DE STANDERDMOLEN

Molenstraat, Rosmalen

- Open op zondag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen.
- Pannenkoeken bakken voor kinderen.



De in 1732 gebouwde Standerdmolen is gebouwd op een lichte verhoging. De molen heeft een houten molenromp en draait om een verticale spil. Het is oorspronkelijk een middeleeuwse korenmolen. In de constructie van de molen zijn aanwijzingen gevonden dat de molen ooit op een andere plaats heeft gestaan. Het demonteren en elders opnieuw opbouwen van een molen als bouw pakket was niet vreemd in die tijd. De molen heeft altijd een grote historische en landschappelijke waarde gehad. In 2013 is een bijzonder stel wiekroeden, type Franssen, gerestaureerd en geplaatst aan de voet van de molen.



11 LANDGOED COUDEWATER

voormalig klooster Mariënwater

Berlicumseweg 8, Rosmalen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Om 11.00, 13.00 en 15.00 uur rondleiding over het landgoed. Start en einde bij 'de Boerderij', Peter de Gorterstraat 7.



Het Landgoed Coudewater is sinds 1870 in gebruik als psychiatrische inrichting. Het landhuis, dat in de huidige vorm een 19^e-eeuwse architectuur vertoont, is gelegen in een zeer fraai park in landschapsstijl. Het gebouw is het restant van het middeleeuwse klooster Mariënwater dat hier omstreeks 1437 werd gesticht. Dit is nog zichtbaar in de middeleeuwse kelders, kaarsnissen in de muren en de oude kapconstructie in het midden van het landhuis, daterend uit 1513. Het was een dubbelklooster van birgittijnen en birgittinessen en dus zowel voor mannelijke als vrouwelijke religieuzen bestemd. Na de overgave van de stad 's-Hertogenbosch in 1629 aan de Republiek werden ook de buiten de stad gelegen kloosters onteigend. Ook het klooster Mariënwater werd verlaten. Hierna werd het middeleeuwse klooster verbouwd tot particulier landhuis. Nadat de inrichting Coudewater op het landgoed was gevestigd, werd de verpleging van de patiënten in handen gelegd van de Orde van de Zusters van Barmhartigheid van Ronse (België). Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd een nieuw klooster en een Mariakapel op het terrein gebouwd naar ontwerp van de Haarlemse architect Jos Bekkers.

12 PACHTBOERDERIJ VAN DE WAMBERG

Wamberg 5, Berlicum

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



Deze pachtboerderij van de eigenaar van het landgoed de Wamberg dateert uit 1895 en is gebouwd als traditionele dwarsdeelboerderij met staldeuren in de lange zijgevel. Dit is een boerderijtype dat in de 16^e eeuw ontstond uit het driebeukige 'hallehuistype' met staldeuren in de kopse achtergevel. Oorspronkelijk was de stalruimte verdeeld in drie beuken door middel van houten stijlen, zogenaamde standvinken, onder de moerbalken die de zijmuren overspannen. Op één na zijn deze standvinken vervangen door stalen kolommen. De vensters van de boerderij zijn voorzien van een kleine raamroede-indeling, die eerder een 18^e-eeuwse oorsprong suggereren dan het jaar 1895. Dit jaar is begonnen met de bouw van een nieuwe schuur met eikenhout van eigen erf en het landgoed.

13 BOERDERIJ

Loofaert 7, Berlicum

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



Deze woonboerderij is, nadat deze in 2002 was afgebrand in een sterk historiserende stijl herbouwd. Hierbij zijn imitaties van 17^e-eeuwse kruis- en bolkozijnen in het voormalige woongedeelte gebruikt. De schoorsteen op het met riet gedekte dak is verder achterwaarts geplaatst dan oorspronkelijk het geval was. Aan de achterzijde zijn in de kopgevel de vroegere staldeuren geplaatst. In het interieur is een aantal oorspronkelijke elementen herplaatst.

14 SAMEN-OP-WEG-KERK

Raadhuisplein 4, Berlicum

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Historische foto's en documenten.



De Samen-op-Weg-kerk is het oudste kerkgebouw van Berlicum. Op de plaats waar de kerk nu staat, stond rond het jaar 750 al een katholieke, houten zaalkerk. In de 13^e eeuw werd deze vervangen door een stenen gebouw en in 1240 kwam het patronaatsrecht (recht tot benoeming van de pastoor) in handen van de Norbertijner abdij van Berne. Deze was oorspronkelijk gevestigd in Bern aan de Maas en sinds de 19^e eeuw in Heeswijk. In de loop van de 14^e en 15^e eeuw groeide het aan Sint-Petrus gewijde kerkgebouw uit tot een pseudobasiliek. Dit betekent dat het schip en de zijbeuken zich onder één dak bevinden. De toren kreeg in totaal drie geledingen. Ten tijde van de Beeldenstorm in 1566 werd aan kerk en interieur ernstige schade toegebracht. Na herstellingswerkzaamheden werd de Sint-Petrus in 1613 opnieuw gewijd. Sinds 1648 is de kerk in gebruik genomen als protestants (Nederlands Hervormd) bedehuis. In 1944 werden de kerk en de toren grotendeels verwoest ten gevolge van de beschietingen. Zij zijn in verkleinde vorm herbouwd in 1949, alleen het oorspronkelijke koor bleef behouden. Deze kerk dient ook als burgerlijke trouwlocatie.



15 BOERDERIJ

Woud 13, Berlicum

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Toelichting door oud-bewoners.



Een 19^e-eeuwse boerderij van het traditionele, driebeukige hallehuis-type. De vensters zijn momenteel sterk gewijzigd met een historiserende, kleine roedenverdeling. In het interieur zijn veel oorspronkelijke onderdelen bewaard gebleven.

16 HERENBOERDERIJ

Braakven 1, Berlicum

- Open op zondag van 12.00 tot 17.00 uur.



De boerderij werd in 1889 gebouwd door Wilhelmus Snoek en kreeg de naam Kippenburg. De schuren werden gebruikt als veestallen. Het is een van de weinige boerderijen die tijdens de Tweede Wereldoorlog geen schade hebben opgelopen. De bakstenen gevel van het statige woongedeelte heeft een symmetrische indeling met centrale toegangspartij, de vensters waren alle voorzien van een T-vormige indeling, zoals nog bewaard op de eerste verdieping. Momenteel wordt het gebruikt als bed & breakfast.



17 LANDGOED SELDENSATE

Laan van Seldensate 4, Middelrode

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Rondleiding over het landgoed door heemkundevereniging De Plaets.
- Om 11.00 uur Oogstdankviering.



In Middelrode ligt het historische Landgoed Seldensate. Vroeger stonden hier een hoeve, een poortgebouw, een bierbrouwerij en een kasteeltje. Nu staat alleen het poortgebouw nog overeind. In het voorjaar van 2015 is de ruïne van het kasteeltje gerestaureerd. De fundering is hersteld en versterkt, scheuren in de grachtmuren zijn gedicht en het metsel- en voegwerk is gerestaureerd. Landgoed Seldensate is een van de parels in het Groene Woud en mocht dus zeker niet verloren gaan. Het gebied is rijk aan prachtige flora en fauna en is daarom ook een mooie plek voor wandelaars. Bekijk een film van de restauratie via www.youtube.com/GemStmGestel.

VINKEL

18 BOERDERIJ

Kaathoven 26, Vinkel

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



De boerderij werd in 1842 gebouwd door Antonij Reinier Timmers. Het pand van bescheiden formaat werd gebouwd als hallenhuistype, dat wil zeggen met een dragende gebintconstructie die de boerderij inwendig verdeelt in een hoge middenbeuk en twee lagere zijbeuken. De grote deuren bevinden zich in de kopgevel van het bedrijfs gedeelte. In de loop der jaren is het pand verbouwd en aan verschillende zijden uitgebreid tot de huidige vorm van het 'krukhuis-type'. Bij dit type boerderij is het woonhuis gedeelte aan één zijde uitgebreid met een zijaanbouw dwars op de lengterichting, waardoor het woongedeelte L-vormig wordt. De boerderij is opgetrokken in rode baksteen, overwegend handvorm maar ook machinaal gevormde stenen. De gevels zijn van oorsprong gemetseld in kruisverband. Inmiddels zijn grote delen in wild verband of halfsteens verband gemetseld. Het gebouw wordt van oorsprong afgedekt door een wolfdak van stro/riet. De kruk is voorzien van een schilddak, dat aan de zijkant in het wolfdak steekt. Er is geen schoorsteen meer op het gebouw aanwezig, maar intern bevindt de schouw zich, zoals gebruikelijk, op de scheiding van het voormalige woon- en bedrijfs gedeelte.



19 CUNERAKAPEL

Kaathoven 19, Vinkel

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



De gotische Cunerakapel dateert uit 1535, maar werd herbouwd na oorlogsschade in het jaar van het beleg van 's-Hertogenbosch (1629). In de periode van 1675 tot 1882 deed het gebouw dienst als school met woning. Omstreeks 1800 werd het priesterkoor gesloopt. Vanaf 1882 was een boerderij in de voormalige kapel gevestigd. Door al deze functiewijzigingen wijzigde ook het uiterlijk van het kerkgebouw ingrijpend. Tijdens de restauratie in 1979-1981 is de Cunerakapel gereconstrueerd met een gotische vormgeving: u ziet gotische spitsboogvensters met vorktracering. Het gebouw is in gebruik als woning.

20 VLAAMSE SCHUUR

Brugstraat 85, Vinkel

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



De Vlaamse schuur vindt vermoedelijk zijn oorsprong als opslagplaats van landbouwproducten bij middeleeuwse abdijen in het vroegere hertogdom Brabant, met name in de huidige provincie Antwerpen en Noord-Brabant. Deze schuren werden later in deze gebieden gebouwd bij boerderijen. Vlaamse schuren zijn opgebouwd uit (eiken)houten ankerbalkgebinten met één of twee zijbeuken. De buitenwanden waren aanvankelijk samengesteld uit geteerde houten delen en zijn vaak later, zoals hier, versteend. Dat wil zeggen dat het hout vervangen is door baksteenmetselwerk. Het dak was aanvankelijk met riet gedekt. De hoge middenruimte werd gebruikt als tasruimte, waar hooi en stro werden opgeslagen, oftewel 'opgetast'. De zijbeuk diende meestal als berging van landbouwwerktuigen of als varkenskot. Deze Vinkelse Vlaamse schuur is nu in gebruik als woning. U ziet de ankerbalkgebinten en een asymmetrische indeling: de schuur had een hoofd- en één zijbeuk. Aan één zijde ziet u de zogenaamde ankerbalkverbinding, hier is de gebintbalk met houten wiggen achter de stijl verankerd. Afgaande op onderzoek aan de jaarringen van het hout in het gebint, dateert deze Vlaamse schuur uit omstreeks 1530.

21 KERK EN KERKMUSEUM

Kerkstraat 30, Nuland

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- In de kerk is een tentoonstelling over '700 jaar parochie Nuland'.
- De trap naar het museum in de kerktoren is voor personen met een lichamelijke beperking moeilijk of niet begaanbaar.



De eerste kerk werd in de 14^e eeuw gebouwd. De kerk werd tijdens de Tachtigjarige Oorlog in 1635 door de hervormden in beslag genomen. Toen de katholieken de kerk na de Franse tijd terug kregen, was die enorm verwaarloosd en stond regelmatig in het water van de overstromde polder. In 1857 werd besloten op hogere gronden een neogotische parochiekerk met pastorie te bouwen. Architect was Hendrik van Tulder. Deze kerk werd tijdens de oorlog in 1944 door beschietingen verwoest. In 1950 werd een nieuwe kerk gebouwd naar ontwerp van architect J. Magis in de traditionele architectuur van de Delftse school. De toren werd pas in 1958 afgebouwd. De kerk is een driebeukige basiliek met een massieve westtoren en halfronde apsis. In het kerkmuseum ziet u liturgische voorwerpen zoals missgewaden, kandelaars, flambouwen, kelken, missalen en communiebenodigdheden. Het museum bevindt zich in de toren op de plek van het voormalige zangkoor.

22 TERREIN POLDERKERK

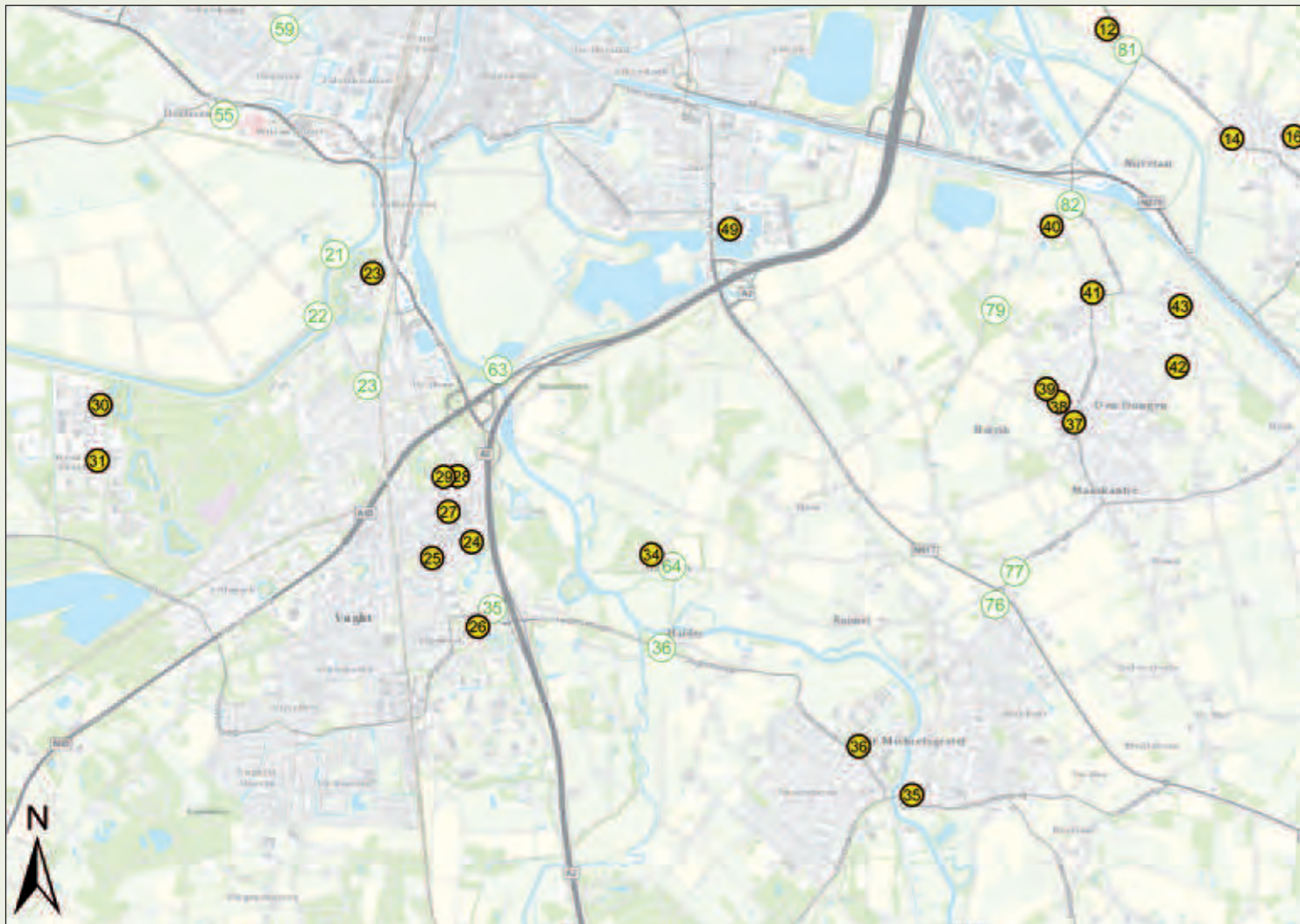
Kerkdijk, Nuland

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Toelichting door leden van de Heemkundewerkgroep Nuwelant.



Aan de rand van de polder stond tot 1857-1859 de vermoedelijk 14^e-eeuwse parochiekerk van Nuland. Deze kerk was gewijd aan de Sint-Jans Onthoofding en gebouwd in gotische stijl. De kerk was van 1635 tot 1840 eigendom van de Hervormde Gemeente. De toren was gemeentelijk eigendom. Beide zijn tussen 1857 en 1859 gesloopt. Een van de redenen om te slopen was de verwaarloosde toestand waarin de katholieken de kerk terugkregen. Ook het feit dat het gebied regelmatig onder water liep, droeg bij aan het besluit om de oude kerk te slopen. Er werd een nieuwe kerk gebouwd op hogere gronden, die in 1859 in gebruik werd genomen. Deze kerk is in de Tweede Wereldoorlog verwoest en in 1950 herbouwd. De contouren van de oudste gotische 'polderkerk' zijn zichtbaar gemaakt in het landschap. Tegenover de polderkerk is een oude schutskooi aanwezig. Hier stalde men loslopend vee uit de polder totdat de eigenaar het terug kwam halen na betaling van het stallingsgeld.

VUGHT - CROMVOIRT - SINT-MICHIELSGESTEL - DEN-DUNGEN



VUGHT

- 23 Isabellakazerne *Reutse Dijk 4*
- 24 Raadhuis Vught *Leeuwensteinplein 5*
- 25 Boerderij *Vlasmeersestraat 19*
- 26 Landgoed Huize Bergen *Glorieuxlaan 1*
- 27 Sint-Petruskerk *Heuvel 4*
- 28 Sint-Lambertuskerk *Helvoirtseweg 5*
- 29 Sint-Lambertustoren *Helvoirtseweg 7*
- 30 Nationaal Monument Kamp Vught
Lunettenlaan 600
- 31 Barak 1B *Atlantis 1B*

CROMVOIRT

- 32 Boerderij *Pepereind 9*
- 33 Buitenverblijf 'Ypenhoeve' *Den Hoek 3*

SINT-MICHIELSGESTEL

- 34 Museum Romeins Halder *Haanwijk 5b*
- 35 Toren *Petrus Dondersplein 13*
- 36 Koninklijke Kentalis *Theerestraat 41/42*

DEN-DUNGEN

- 37 Sint-Jacobus de Meerderekerk *Heilig Hartplein 1*
- 38 Boerderij *Boscheweg 20*
- 39 Boerderij *Boscheweg 24*
- 40 Boerderij *Rijndonksestraat 8*
- 41 Arboretum d'n Hooidonk *Ingang Rijndonksestraat*
- 42 Gilde Sint-Catharina *Paterstraat 65b*
- 43 Boerderij *Hooidonksestraat 3b*

KOMT DAT ZIEN!

Wethouders Koos Loose en Peter Pennings over Open Monumentendag 2017

'*Boeren, burgers en buitenlui*'. Allemaal zijn ze hartelijk welkom op de Open Monumentendag 2017. Zeker, wat de wethouders Koos Loose (Sint-Michielsgestel) en Peter Pennings (Vught) betreft.

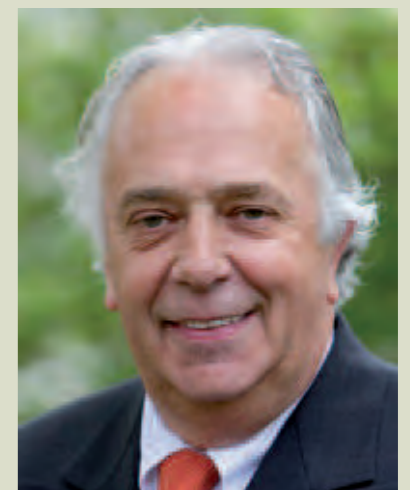
"Met zo'n thema, heb je heel Vught te pakken", aldus Pennings, "want alle groepen zijn hier rijkelijk vertegenwoordigd. Dat is van oudsher zo en het verklaart de gemêleerde bevolkingssamenstelling van Vught én Cromvoirt". "De nadruk wordt gelegd op de onderlinge economische en culturele relaties", beaamt zijn Gestelse collega Loose; "Er worden plattelandsbewoners, stadsbewoners en mensen met een rondtrekkend bestaan mee bedoeld. Anders dan de huidige 'buitenlui', die veelal de oude boerenhofsteden en buitenhuizen van nu bewonen". Diversiteit ten top dus. "Zeker", bevestigt Pennings, "Dat zie je terug in onze monumenten. Ook daarin is veel diversiteit. Vught en vooral Cromvoirt zijn hechte gemeenschappen met een eigen kleur en karakter. Beide leveren een unieke bijdrage aan de som der delen: onze mooie gemeente Vught".

"Vanwege het thema 'Boeren, burgers en buitenlui' hebben we een aantal bijzondere panden opengesteld in de gemeente Sint-Michielsgestel", zegt Loose. "Onder andere de pachtboerderij van de Wamberg die te bezichtigen is aan de Wamberg 5. Een traditionele dwarsdeelboerderij uit 1895. Daarnaast is ook Hooidonksestraat 3b weer van de partij, een typische Dungense hoekboerderij. Dit type heeft model gestaan voor de boerderijen die Jeroen Bosch in de Ommelanden van 's-Hertogenbosch heeft geschilderd. Delen van de houten gebinten van deze boerderij dateren uit de 15^e eeuw. Daarnaast is ook het interieur van deze boerderij zeker de moeite waard. De boerderij aan de Boscheweg 24 is van het Kempische langgeveltype die na een brand weer in oude stijl is opgebouwd. Daarnaast doet ook het Aboretum d'n Hooidonk weer mee, met zijn unieke groencollectie, met liefst 1.600 verschillende, veelal uitheemse soorten bomen en struiken. Een uitzonderlijke verzameling, zelfs voor Europese begrippen" aldus de trotse wethouder.



Wethouder Koos Loose.

Op de Open Monumentendag 2017 biedt Vught weer voor elk wat wils. Onder het aanbod zijn publieksfavorieten als het Vughtse raadhuis, Nationaal Monument Kamp Vught en het prachtige Huize Bergen. Wat Pennings erg leuk vindt, is dat er deze keer ook monumenten uit Cromvoirt op het menu staan. Daarbij zit ook de winnaar van de Boerderijprijs 2015 aan het Pepereind. "Het landelijke Cromvoirt verdient veel waardering", vindt de Vughtse wethouder. "Vroeger was Cromvoirt een zelfstandig boerendorp met een bloeiende boerengemeenschap. Vught was een buitenplaats, met veel burgers en buitenlui. Het thema '*boeren, burgers en buitenlui*' brengt ze deze Open Monumentendag op een bijzondere manier samen. De oude dorpsomroeper zou zeggen: komt dat zien! Daar sluit ik me graag bij aan" aldus Peter Pennings.



Wethouder Peter Pennings.

23 ISABELLAKAZERNE

Reutse Dijk 4, Vught

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
 - Om 11.00 en 15.00 uur rondleiding kazerneterrein.
 - Om 12.45 uur start herdenking Gevallenen Regimenten Wielrijders met opmarcheren voltallige erewacht.
- Voor volledig programma zie website: www.fortisabellakazerne.nl



Fort Isabella heeft vanaf het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) deel uitgemaakt van de Bossche verdedigingswerken. Het stervormig gebouwde fort beheerste samen met Fort Sint-Anthonie de zuidelijke toegangsweg naar de stad. Van het Spaanse fort zijn alleen de contouren van de wallen en het 18^e-eeuwse poortgebouw bewaard gebleven. De overige bebouwing op het terrein kwam met name tot stand in 1915-1917 toen hier een kazerne werd gevestigd. Tot jaren na de Tweede Wereldoorlog was het fort als zodanig in gebruik. Sindsdien is een aantal bijgebouwen gerealiseerd. Momenteel wordt de kazerne bewoond door tal van studenten en vele kleine, ambachtelijke en artistieke bedrijfjes. De nieuwe eigenaar heeft plannen om de kazernegebouwen te restaureren en een aantal historische karakteristieken van het fort te herstellen zoals de ravelijnen en de oostelijke vestingwal. Hiervoor zal 48.000 m³ grond worden aangevoerd!



24 RAADHUIS VUGHT 'LEEUWENSTEIN'

Leeuwensteinplein 5, Vught

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Toelichting door vrijwilligers van het NMKV/ontvangst door vrijwilligers Vughts Museum.
- Première 3D-presentatie van Vught als de legerplaats van Frederik Hendrik, 1629 (Vughts Museum/Pieter Kok, In3digo).



Een van de opvallendste gebouwen in de gemeente Vught is het fraaie raadhuis. Voordat dit gebouw daadwerkelijk als raadhuis gebruikt werd, stond het bekend als landhuis Leeuwenstein. In 1753 bouwde de beroemde jurist en historicus mr. Johan Hendrik van Heurn het pand als buitenverblijf. Zijn zoon Johan moest in 1794 op Leeuwenstein 's-Hertogenbosch overgeven aan de Franse generaal Pichegru. In 1901 liet de bankier Herman van Rijckevorsel de oude villa afbreken om plaats te maken voor de huidige Villa Leeuwenstein. Deze villa is gebouwd in een neogotische architectuur met statige trapgevels, kantelen en torens. In 1937 werd de villa door architect Valk verbouwd tot raadhuis. Veel (lokale) kunstenaars en ambachtlieden leverden een bijdrage. De buitenzijde werd wit geschilderd.



25 BOERDERIJ/ KLOMPENMAKERIJ

Vlasmeersestraat 19, Vught

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Bezichtiging oude machines van de klompenmakerij en foto's waarop Driek Rijkers demonstreert hoe de machines werden gebruikt.



Weinig mensen weten dat er midden in het centrum van Vught een oude boerderij staat. Het pand is nauwelijks zichtbaar vanaf de straat. In deze boerderij, bereikbaar via de Vlasmeersestraat, was tot in de jaren 60 van de vorige eeuw een klompenmakerij gevestigd. Het bedrijf was van Hendricus (Driek) Rijkers, die het ruim vóór de Tweede Wereldoorlog van Kees Schellekens had overgenomen. De boerderij, een gemeentelijk monument, is nu gesplitst in twee wooneenheden. In het middelste deel was vroeger de klompenmakerij gevestigd. Een aantal machines is nog te bezichtigen.



26 LANDGOED HUIZE BERGEN

Glorieuxlaan 1, Vught

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen.



In 1916 werd de villa van Landgoed Huize Bergen in opdracht van de familie Fentener van Vlissingen-Roosenburg gebouwd naar ontwerp van architect J.H. Hanrath. Het kwam op de plaats van het 19^e-eeuwse woonhuis van de familie. Het zestien hectare grote park rondom de villa met vijver, vogeleiland en vele bomen werd aangelegd in de 19^e eeuw. Op het landgoed bevonden zich vroeger nog een poortgebouw, het huidige koetshuis, een dienstwoning van de tuinman en de bloembinderij. Naast dit gebouw waren prachtige kassen te vinden met daarin kwekerijen. Tijdens de bevrijding in 1944 zijn deze verloren gegaan. De voormalige bewoners, de heer en mevrouw Willem en Charlotte van Beuningen-Fentener van Vlissingen, waren zeer maatschappelijk betrokken. Zo lieten zij onder meer in de jaren 30 arbeiderswoningen bouwen en organiseerde mevrouw Van Beuningen tijdens de oorlog de verstrekking van voedselpakketten aan gevangenen van Kamp Vught. Vandaag de dag wordt de wens van Charlotte om met Landgoed Huize Bergen een maatschappelijke bijdrage te leveren nog steeds vervuld. Opbrengsten uit de exploitatie van Landgoed Huize Bergen en het Eigentijdserf in Westelbeers komen voor 100% ten goede aan ideële doelen via de Joannes Bosco Stichting.

TROUWEN & FEESTEN op een landgoed

Het monumentale landhuis van Landgoed Huijze Bergen ligt verchuteld in een park tussen de eeuwenoude bomen.

De authentieke stijkamers vormen een prachtig decor voor een intiem familiediner, stijlvolle high tea of bruisend jubileumfeest. Echt onvergetelijk is een romantische bruiloft. Zeg Ja, ik wil' onder de oude beuk, dineer bij kaarslicht en dans onder de kroonluchters van het feesthuis. Overnachten is mogelijk in 105 stijlvolle hotelkamers of, mogelijk één keer, in de romantische bruidsuite. www.huijzebergen.nl

+31(0)73 658 04 00 Vught LANDGOED HUIJZE BERGEN

DE BOUW EN RENOVATIE VAN DOMUS MAGNUS WOONZORGLOCATIE DE BOSCHSTEDEN

In de oude polikliniek van het Groot Zieken Gasthuis in Den Bosch bouwt Domus Magnus 38 luxe woonzorg-appartementen. De afgelopen jaren was het Jeroen Bosch ziekenhuis er gevestigd. Rondom de polikliniek komt een combinatie van nieuwbouw en monumentale panden. De geschiedenis van dit bijzondere Rijksmonument aan de Nieuwstraat gaat terug tot de late middeleeuwen.

GESCHIEDENIS

De geschiedenis van het Groot Ziekengasthuis gaat terug tot omstreeks 1250. Het gasthuis voorzag de armen van medische zorg. Het is een van de oudste ziekenhuizen van Nederland. Tijdens de 18e eeuw maakt het Groot Zieken-gasthuis deel uit van de Godshuizen, een overkoepelend orgaan voor de verschillende katholieke zorginstellingen. Aan het begin van de 20ste eeuw kwam er een nieuw ziekenhuis, een zusterhuis met kapel en een paviljoen voor patiënten die leden aan besmettelijke ziekten. Met de bouw van de nieuwe polikliniek manifesteerde de instelling zich prominent aan de Nieuwstraat. De entree was zo opgezet dat ambulances en taxi's overdekt konden voor rijden.

Bij een nieuw entreegebouw paste ook een nieuwe bouwstijl, ook wel de zuidelijke variant van de Amsterdamse school genoemd.

VERBOUWING EN RENOVATIE

Dit gebouw, met een rijke historie, krijgt een nieuwe toekomst, wederom zorg gerelateerd. De Boschsteden, onderdeel van Domus Magnus, heeft als doel zorgen dat ouderen kunnen blijven leven en wonen zoals zij gewend zijn. De woonzorglocatie biedt een integraal pakket van wonen, dienstverlening en 24-uurs zorg. Soms is er tijdelijke zorg nodig. Er worden in de Boschsteden enkele zorghotelappartementen gerealiseerd. De renovatie, die begin 2017 is gestart, is in volle gang. De appartementen worden volledig afgestemd op de mobiliteits- en veiligheidsbehoeften van ouderen. De bouw en renovatie duurt tot het voorjaar van 2018. De Boschsteden verwacht in juni 2018 de eerste bewoners te kunnen begroeten.

www.domusmagnus.com/denbosch

27 SINT-PETRUSKERK

Heuvel 4, Vught

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



In het kader van de 'katholieke herleving' werd in 1884 in het centrum van Vught een nieuwe kerk gebouwd naar een ontwerp van architect Carl Weber. De kerk bevat elementen van neoromaanse stijl en Rijnlandse gotiek en veel schilderijen van de hand van Charles Grips. Twee torens aan de voorzijde van de kerk werden bij gebrek aan voldoende middelen nooit gebouwd. Tijdens de bouw vond in 1882 een ernstig ongeluk plaats. Het in aanbouw zijnde noordertransept stortte in, waarbij acht doden vielen. De aannemer werd hiervoor aansprakelijk gesteld en veroordeeld. In 2005 sloot het kerkbestuur de Petruskerk. Plannen om de kerk een andere bestemming te geven, verliepen moeizaam. Toch werd de kerk uiteindelijk gerenoveerd. Momenteel wordt de kerk van binnen verbouwd voor de nieuwe gebruikers.

Naar verwachting zullen het Vughts Museum, de Openbare Bibliotheek, Stichting Anders Bezig Zijn en de Wereldwinkel begin 2018 hier een nieuwe huisvesting vinden.



28 SINT-LAMBERTUS KERK

Helvoirtseweg 5, Vught

- Open op zondag van 12.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend kamermuziek.



De Sint-Lambertuskerk is op deze plaats ontwikkeld van een pre-romaans kerkje (eind 10e eeuw), via een romaans driebeukig kerkgebouw met recht, later half rond koor naar een gotische kruiskerk met driezijdig gesloten koor (ca. 1400-1480). Dat de parochie is vernoemd naar Sint-Lambertus (672-705), is een bevestiging van het feit dat het hier om een zeer oude parochie handelt: deze bestond al omstreeks het jaar 700. Toen prins Maurits in 1603 tevergeefs de stad 's-Hertogenbosch belegerde, liep de kerk door brand grote schade op, waarbij het schip instortte. De kerk werd daarna provisorisch hersteld. Sinds het voor de Republiek succesvolle beleg van 's-Hertogenbosch onder Frederik Hendrik in 1629 wordt de Lambertuskerk tot op de dag van vandaag gebruikt als protestantse kerk. In 1821 werd de kerk aanmerkelijk verkleind door de sloop van het schip, waardoor de grote toren (in bezit van de gemeente) los kwam te staan van de kerk. In het interieur bevinden zich diverse bezienswaardige zaken zoals oude grafzerken, een 17e-eeuwse preekstoel en een onlangs door Michel van de Laar gerestaureerd monumentaal rouwbord van Christiaan Paulus van Beresteyn († 1758), heer van Maurick.



29 SINT-LAMBERTUS TOREN

Helvoirtseweg 7, Vught

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Beklimming van de toren (voormalige uitkijkpost). Het is een steile klim! Van bovenaf hebt u prachtig zicht op het Vughtse deel van de Linie van Frederik Hendrik. Speciaal voor deze dag is er een kijkvenster gemaakt: u kijkt door transparante afbeeldingen uit 1629 naar het huidige landschap.



De Sint-Lambertus- of Vughtse Toren, gebouwd omstreeks 1500-1560 in baksteen met tufstenen speklagen heeft drie geledingen waarvan vooral de bovenste twee rijk zijn vormgegeven. De natuursteen is waarschijnlijk hergebruikt van een tufstenen, romaanse voorganger van de gotische kerk. De eerste torenspits verdween in 1562. In 1629 diende de Lambertustoren als uitkijkpost voor Frederik Hendrik en de Staatse troepen. De Taalstraat bestond toen al en vormde de 'as' van de aanval op de stad. De Toren is nu eigendom van de gemeente Vught. Binnen bevinden zich enkele plaquettes ter herdenking van de Vughtse oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

30 NATIONAAL MONUMENT KAMP VUGHT

Lunettenlaan 600, Vught

- Open op zondag van 12.00 tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling 'Eten in oorlogstijd'. In deze tentoonstelling komen aspecten van voedsel tijdens de Tweede Wereldoorlog aan bod. Zoals eten op de bon, surrogaten, suikerbieten, de smaak van kat, het tekort aan haring en de zwarte markt. De expositie met food-quiz is tot en met 7 januari 2018 te zien. Rondom de expositie worden verschillende activiteiten georganiseerd. Zie www.nmkvught.nl.



Kamp Vught was tijdens de Tweede Wereldoorlog het enige ss-concentratiekamp buiten nazi-Duitsland en het door Duitsland geannexeerde gebied. De ss had behoefte aan ruimte omdat de doorgangskampen in Amersfoort en Westerbork de toenemende stroom gevangenen niet meer konden verwerken. Kamp Vught werd in 1942 opgezet naar het model van andere kampen in nazi-Duitsland. Het viel rechtstreeks onder commando van het ss-hoofdkantoor in Berlijn.

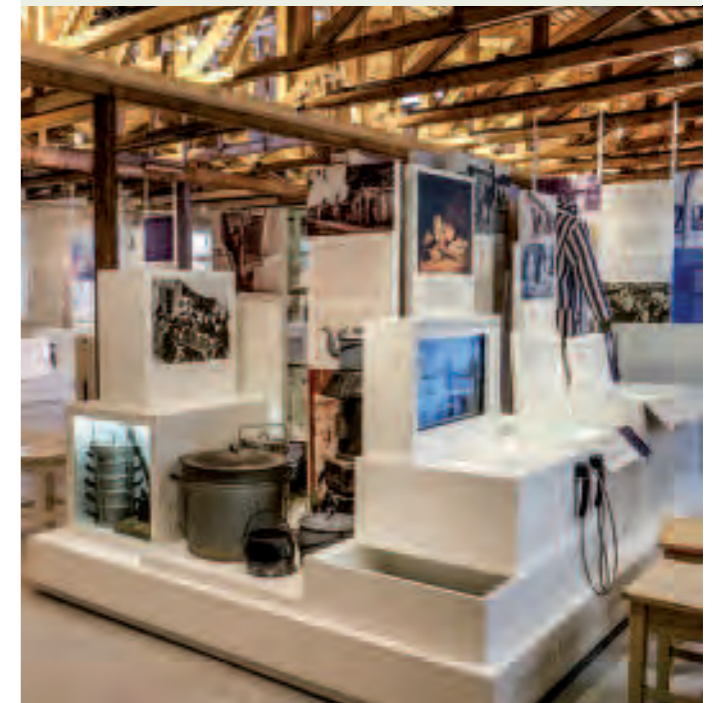


In het herinneringscentrum zijn diverse exposities, een bezinningsruimte en de reactiewand te zien. Buiten ziet u aan de hand van de natuurstenen maquette hoe groot het kamp is geweest en hoeveel gebouwen er stonden. Het kamp was omheind met een dubbele rij kromme palen met prikkeldraad en een gracht. Buiten het kamp stond om de honderd meter een wachttoren, waarvan u reconstructies ziet. Op het museumterrein is het authentieke crematorium en het monument ter nagedachtenis aan de slachtoffers van het Kindertransport. De nagebouwde barak laat zien hoe de gevangenen werden gehuisvest.

31 BARAK 1 B

Atlantis 1B, Vught

- Open op zondag van 12.00 tot 17.00 uur.



Barak 1B is de laatst overgebleven barak van het voormalige Konzentrationslager Herzogenbusch, een uniek oorlogserfgoed en plaats van herinnering. Deze barak is de plek bij uitstek waar Nationaal Monument Kamp Vught de gelaagde geschiedenis van deze historisch zo beladen plaats kan tonen.

De expositie bestrijkt vier periodes: het concentratiekamp (1943-1944), het opvangkamp voor Duitse burger-evacués uit het grensgebied (1944-1945) en het interneringskamp voor NSB'ers, van collaboratie verdachte Nederlanders en Rijksduitsers (1944-1949). Sinds 1951 is een deel van het kamp in gebruik als woonoord Lunetten voor Molukse ex-KNIL-militairen en hun gezinnen. In barak 1B komen de lotgevallen samen van tienduizenden mensen die in de afgelopen zeventig jaar noodgedwongen op deze plaats verbleven. Verhalen over vertwijfeling en hoop, over dromen en idealen. Over bewuste keuzes en het toeval, over trauma's en taboes.



32 BOERDERIJ

Pepereind 9, Cromvoirt

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



Deze boerderij stamt uit 1647 en is een rijksmonument. Ze heeft een rieten wolfdak en werd fraai gerestaureerd, wat werd beloond met de Boerderijpluim 2015 van de Stichting De Brabantse Boerderij. “Met veel gevoel voor de historische waarden en betekenis van de onderdelen, is de boerderij zeer geslaagd en eigentijds gerestaureerd. Terughoudendheid, eenvoud en harmonie zijn de woorden waarmee de kwaliteit van deze restauratie is uitgevoerd”, aldus de jury.



33 BUITENVERBLIJF YPENHOEVEN

Den Hoek 3 Cromvoirt
(gelegen aan onverharde weg)

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



In een landelijke omgeving gesitueerd voormalig buitenverblijf, waarvan het oudste, middelste deel is gebouwd in de laatste decennia van de 19e eeuw. De architectuur vertoont kenmerken van de chaletstijl, die vooral tot uiting komt in de geschulpte houten windveer van de topgevel. In de loop van de 20e eeuw is deze zomerwoning aan weerszijden uitgebreid, met onder andere een serre. In de weelderige tuin bevindt zich een monumentale, circa 180 jaar oude rode beuk (breedte 40 m). Tot dit jaar werd de Ypenhoeve bewoond door Go Janssen en diens in 2014 overleden vrouw Bernie Janssen-de Lange, bekend als oprichters van stichting ‘de Azijnfabriek’. Onder hun gedreven leiding heeft deze culturele instelling destijds een plaats verworven in de stad 's-Hertogenbosch.



SINT-MICHIELSGESTEL

34 MUSEUM ROMEINS HALDER *voormalig oudheidkundig museum*

Haanwijk 5B, Sint-Michielsgestel

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling Romeinse vondsten uit Halder.



Sinds juni 2017 zit Museum Romeins Halder in een verbouwde wederopbouwschuur, dus gebouwd in de sobere stijl van vlak na de oorlog in de wederopbouwperiode. De karakteristieke stijl van dit gebouw is na de verbouwing nog steeds goed te zien.



35 TOREN

Petrus Dondersplein 13,
Sint-Michielsgestel

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Beklimming mogelijk om 11.30, 12.30, 13.30, 14.30 en 15.30 uur met maximaal 15 personen. Om veiligheidsredenen is de minimum leeftijd 12 jaar. Kaartjes **alleen** op zondag 10 september verkrijgbaar bij de Wereldwinkel.



De toren is een overblijfsel van de middeleeuwse kerk uit het midden van de 15^e eeuw. Hij is qua architectuur verwant aan die van Vught. De toren is opgetrokken uit bakstenen met tufstenen speklagen, overhoekse steunberen en een uitgebouwde traptoren. De toren heeft drie geledingen met in elke geleding geprofileerde spitsboognissen. In de bovenste, open spitsboognissen zitten de galmgaten. Het mechanisch torenuurwerk uit 1937 is van Jos van de Kerkhof en heeft een elektrische opwinding. De toren is gerestaureerd in 1937 en in 2012. In de toren is de Wereldwinkel gevestigd.

36 KONINKLIJKE KENTALIS

voormalig Instituut voor Doven

Theerestraat 41/42,
Sint-Michielsgestel

- Museum voor Dovenonderwijs is open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Fototentoonstelling over de ontwikkelingen van het terrein in de loop der jaren.
- Om 11.30, 14.00 en 15.30 uur is er een rondrit in een huifkar over het terrein van Koninklijke Kentalis, waarbij u een indruk krijgt van de hedendaagse activiteiten op de locatie Sint-Michielsgestel.

Dit monumentale complex aan de Theerestraat werd gebouwd in 1908-1910 als Instituut voor Doven en is ontworpen door architect J.H.H. van Groenendael. De zorginstelling werd in 1840 opgericht onder leiding van de priester Martinus van Beek, die met behulp van gebarentaal en schrift, het katholieke geloof overbracht aan doven. Het hoofdgebouw heeft architectonische kenmerken van vooral neogotiek en neorenaissance. Dit komt onder meer tot uiting in de vormgeving van de ornamenten in de gevels en detaillering van het metselwerk. Een zorginstelling in het begin van de 20^e eeuw had een heel andere visie en werkwijze dan van vandaag de dag. Bij het voormalige Instituut voor Doven uitte zich dat onder andere in het gebouw: jongens en meisjes verbleven intern en leefden strikt gescheiden, ze kregen onderwijs van geestelijken en men was geheel zelfvoorzienend. Een boerderij, wasserij, drukkerij en een schoenmaker zijn enkele van deze werkzaamheden, waarbij oudere dove leerlingen het vak konden leren.



DEN-DUNGEN

37 SINT JACOBUS DE MEERDEREKERK

Heilig Hartplein 1, Den Dungen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Het is niet mogelijk de toren te beklimmen.



De Sint-Jacobuskerk is gegroeid tot zijn huidige omvang vanuit een kapel, daterend uit het eind van de 14^e eeuw (het huidige priesterkoor). Deze werd verbouwd rond 1450 en als parochiekerk in 1533 uitgebreid met een schip en zijbeuken. Na de reformatie werd de kerk tussen 1630 en 1798 gebruikt door de protestanten. Tijdens deze periode werd de toren in 1752 afgebroken. In 1807 gaf koning Lodewijk Napoleon de kerk terug aan de katholieken, die het gebouw na enkele jaren lieten restaureren door architect G. Heessels. Deze restauratie kwam gereed in 1822. Een nieuwe, neogotische toren werd aan de kerk toegevoegd in 1899, een ontwerp van C.J.H. Franssen. Op advies en naar ontwerp van Joseph Cuypers (zoon van de bekende architect P.J.H. Cuypers) werden tenslotte in 1927 twee grote zijkapellen aan het koor toegevoegd. Sint Jacobus de Meerdere, patroonheilige van de kerk, is ook bekend van de pelgrimage naar Santiago de Compostella.



38 BOERDERIJ

Bossheweg 20, Den Dungen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Info over de stichting de Brabantse boerderij en heemkundevereniging 'Op die Dungen'.
- Expositie van oude gereedschappen.



Boerderij van het Kempische langgeveltype, met jaarankers 1823. Het woonhuis en de stal liggen onder een pannenzadeldak tussen puntgevels. De lagere aanbouw ligt onder het zadeldak tegen de achtergevel. De boerderij is op 5 maart 2013 door een grote brand grotendeels verwoest, waarbij bewoners ongedeerd bleven. De oude woonboerderij is weer in de oude stijl opgebouwd. Daarbij is het gesplitst in twee woonhuizen.



39 BOERDERIJ

Bossheweg 24, Den Dungen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



Langgevelboerderij uit 1846 met een hoge voorgevel met voordeur en drie grote ramen in het woongedeelte en twee stel hoge, getoogde dubbele deuren in het bedrijfs gedeelte. De deuren hebben een fraaie korfboog met hardstenen sluitsteen. De achtergevel heeft nog de oude vorm van vóór 1846.

40 BOERDERIJ

Rijndonksestraat 8, Den Dungen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



Boerderij waarvan de verstening heeft plaatsgevonden in de 19^e eeuw, maar die in de kern wellicht ouder is. Het is een hallenhuis met een langgeveluitbouw. We noemen dit het overgangstype, aangezien aan de boerderij wel een schuur gebouwd is, maar de voordeur nog in de korte gevel zit.



41 ARBORETUM D'N HOOIDONK

Ingang Rijndonksestraat,
Den Dungen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.



Arboretum d'n Hooidonk heeft een unieke groencollectie. Een buxus van 120 jaar oud en wel 4 meter hoog, 60 soorten eiken, 50 soorten beuken en 50 soorten berken, gingko's en sequoia's. Het is maar een greep uit de unieke collectie van d'n Hooidonk, een 8 hectare groot park en landgoed met liefst 1.600 verschillende, veelal uitheemse soorten bomen en struiken. Een uitzonderlijke verzameling, zelfs voor Europese begrippen. Dit arboretum, of bomentuin, is niet alleen een prachtige plek om te genieten van de rijkheid van de natuur, maar is ook van grote educatieve waarde. Vanaf speciaal ingerichte zitgelegenheden kan de bezoeker de enorme variëteit aan groen in alle rust beleven. Groen Europa in het klein, gewoon in Brabant!

42 GILDE SINT-CATHARINA DEN-DUNGEN

Paterstraat 65B, Den Dungen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.
- Uitleg over het gilde.
- Van 11.00 tot 17.00 uur kunt u onder begeleiding van de gildebroeders zelf schieten.
- Om 11.30 en 14.30 uur demonstratie vendelzwaaien.



Dit gebouw heeft zelf geen cultuurhistorische waarde. Het dient als huisvesting van het historische schuttersgilde Sint-Catharina van Den Dungen. Dit gilde bestaat al ruim 400 jaar. Op het terrein zijn 3 schietbomen voor de kruisboog en een boom met schietbak voor geweer ondergebracht. Bij belangrijke gebeurtenissen en evenementen die in Den Dungen plaatsvinden, geeft gilde Sint-Catharina acte de préséance. Gekleed in de op de 17^e eeuw gebaseerde gildelkostuums en omhangen met het traditionele gildezilver wordt dan onder trommelgeroffel de vendelgroet gebracht.



OPEN MONUMENTEN FESTIVAL BERNHEZE

www.openmonumentendag.nl/bernheze



Al meer dan 40 jaar inspecteren wij monumentale gebouwen in Noord-Brabant. Maar Monumentenwacht doet meer, veel meer...

Inspectie van verschillende soorten monumenten

Onze voornaamste activiteit is het inspecteren van de aangesloten gebouwen, het verrichten van noodreparaties en het adviseren van de eigenaar over doelmatig en verantwoord onderhoud.

Maar u kunt bij ons ook terecht voor het inspecteren van historische interieurs van bijvoorbeeld kastelen, kerken, stadhuizen en boerderijen.

Onze interieurinspecteurs geven adviezen over verantwoord onderhoud van uw waardevolle interieur.

Ook doen wij onderzoek naar de toestand van archeologische monumenten en adviseren over de maatregelen die moeten worden genomen om aantasting van het archeologisch monument te voorkomen.

Een vierde specialiteit is onlangs toegevoegd aan onze activiteiten, namelijk de inspectie van historisch groen, zoals historische tuinen en parken.

Monumentenwacht Noord-Brabant



Maar Monumentenwacht Noord-Brabant doet nog meer....

- Wij adviseren onze abonnees bij het voorbereiden van restauratie- of onderhoudswerkzaamheden en bij controle van uitgevoerde werkzaamheden.
- Onze rapporten kunnen worden gebruikt voor het aanvragen van subsidies.
- Wij adviseren over de uitvoering van de in de rapportage genoemde werkzaamheden en beoordelen begrotingen en offertes.
- Als bepaalde delen van het pand niet goed bereikbaar zijn wordt er, in overleg met de abonnee, een hoogwerker gehuurd.
- Onze interieurspecialisten geven cursussen (bijv. aan vrijwilligers) over het verantwoord reinigen van interieuronderdelen.
- Wij adviseren de provincie Noord-Brabant bij de toekenning van restauratiesubsidies.

Meer informatie kunt u vinden op onze website www.mwnb.nl

43 BOERDERIJ

Hooidonksestraat 3B,
Den Dungen

- Open op zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

Typische Dungense hoekboerderij, gelegen op een oeverwal van de oude loop van de Aa. De hoekuitbouw heeft de kenmerken van een stenen kamer. (Een woongedeelte van een boerderij dat met het stijgen van de welvaart van de boer in steen werd vervangen).

De boerderij heeft nog een authentiek interieur met schouw, kelder met tongewelf, bedsteden en opkamer. Delen van de houten gebinten dateren uit de 15^e eeuw.



AANBIEDING
OPEN MONUMENTENDAG

KRING VRIENDEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH

Speciaal voor Open Monumentendag 2017 hebben wij 2 voordeelpakketten voor u samengesteld.
Winkelwaarde per pakket € 69,50

Pakket 1

- Kijken naar Bosch
- Kleurboek Jheronimus Bosch
- Jeroen en het geld van toen
- Terug op de Bossche markt
- DVD 'Historisch 's-Hertogenbosch'
- Set ansichtkaarten Binnendieze

NU € 25,00

Pakket 2

- De verdwenen boodschapper van Jeroen Bosch
- Bossche straten en stegen – deel 2
- Eeuwenlang verbonden
- Terug op de Bossche markt
- DVD 'Historisch 's-Hertogenbosch'
- Set ansichtkaarten Binnendieze

NU € 25,00

Verkoop: Balie Kringhuis, Parade 12, ma 13.30 - 17.00, di-za 10.00 - 17.00, zo 10.00 - 16.00

Pronk Producties voor al uw cultuurhistorische boeken en magazines



ARCH 2 ligt nu in de boekhandel



PRONKPRODUCTIES
media, magazines & more

www.pronkproducties.nl
info@pronkproducties.nl

ORGANISATIE

- Gemeente 's-Hertogenbosch
 - Afdeling Erfgoed
 - Afdeling Communicatie
 - Afdeling Maatschappelijk Vastgoed
 - Afdeling Openbare Ruimte en Verkeer, Lekker Fietsen
 - Afdeling Realisatie en Beheer
 - Afdeling Sector Informatie Management
- Gemeente Sint-Michiëlsgestel
- Gemeente Vught
- Genootschap ter bevordering van het Gebruik van de Naam 's-Hertogenbosch
- Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch
- Stichting 's-Hertogenbossche Monumentenzorg
- Het Schuttersgilde de Oude Schuts
- De Groene Vesting
- Vughts Museum
- Heemkundekringen:
 - Rosmalen
 - Sint-Michiëlsgestel
 - Nuwelant
 - Angrisa
 - Den Hoogert
 - De Plaets
 - De Orthense Schaar
 - Op die Dungen
- Nationaal Monument Kamp Vught

Met bijzondere dank aan **ALLE** vrijwilligers!

En de leden van het comité Open Monumentendag:
Jac. Biemans, Harry Boekwijt, Jan van den Berg,
Frans Bolder, Hennie van Eldijk, René van der Heijde,
Ed Hupkens, Rob van de Laar en Celestine Vugts



COLOFON

PRODUCTIE & EXPLOITATIE

Pronk Producties

TEKSTEN

Afdeling Erfgoed gemeente 's-Hertogenbosch

VORMGEVING EN OPMAAK

Nika grafische vormgeving, Vught

FOTOGRAFIE

Alibert Bok, Antwan Hoedemakers, Celestine Vugts,
Dirk Kreijkamp, Jac. Biemans en Jan van de Ven
Foto voorpagina: Antwan Hoedemakers

Dit magazine is een uitgave van Pronk Producties en het comité Open Monumentendag in samenwerking met de gemeenten 's-Hertogenbosch, Vught en Sint-Michiëlsgestel in het kader van Open Monumentendag 2017. Dit magazine wordt in een oplage van 95.000 exemplaren gedrukt.

Verspreiding geschiedt huis aan huis in de gemeenten 's-Hertogenbosch, Vught en Sint-Michiëlsgestel.

Het magazine is ook verkrijgbaar via Stadhuis, vvv, Het Noordbrabants Museum, Bibliotheek, Groot Tuighuis, gemeentekantoor Vught en gemeentehuis Sint-Michiëlsgestel en de opengestelde monumenten.

Met speciale dank aan de afdeling Erfgoed van de gemeente 's-Hertogenbosch en alle vrijwilligers.

Digitaal is het magazine te zien op: www.s-hertogenbosch.nl en www.openmonumentendag.nl.



SH

HERTOGENBOSCH

sneller met de fiets

Kom je naar Open Monumentendag op 9 en/of 10 september? Pak de fiets! Wij zijn trots op de gastvrijheid van onze stad en willen daarom de bereikbaarheid zo goed mogelijk houden. Doordat jij met de fiets onze binnenstad bezoekt, ben je snel waar je zijn wilt én draag je bij aan een bereikbaar en gastvrij 's-Hertogenbosch.

Ken je de voordelen van onze bewaakte gratis fietsenstallingen?
Ruime openingstijden. Schone toiletten. Gratis buggy's te leen. Handige kluisjes voor je spullen. Gratis oplaadpunt voor de elektrische fiets.

Wil je tips hoe je de stad ook makkelijk, snel en handig op een andere manier dan op de fiets kunt bezoeken? Kijk dan op www.bezoekdenbosch.nl/nl/plan-je-bezoek



P+R

Transferium

WELKOMVERDER